

KISS TAMÁS – KISS DÉNES*

A Tanyától az Új Tanyáig. Etnikai (át)rétegződés és klasszifikációs küzdelem egy partiumi faluban¹

Tanulmányunk az etnikai klasszifikációs gyakorlatok (szűkebben a romák és nem romák közötti megkülönböztetés) változó gyakorlatait kíséri meg bemutatni Erdély egy etnikai eredet szempontjából sokszínű, nyelvében azonban magyar településén. Első tételünk, hogy a (lokális) klasszifikációs rendszereket a társadalmi makrofolyamatok alakítják, ezek pedig egyértelműen a társadalmi különbségek „etnicizálódása” irányában hatottak. Így egyértelműen kimondható, hogy a faluban a romák és nem romák közötti distinkció vált a legfontosabb társadalmi megkülönböztetéssé. A makrotársadalmi tényezők vonatkozásában az állami politikák etnikai szelektivitását fogjuk hangsúlyozni, ami már a múlt rendszerben is kulcsszerepet játszott, a rendszerváltást követően pedig nagyban hozzájárult ahhoz, hogy egyfajta etnikailag jelölt kasztrendszer alakuljon ki. A strukturális kényszerek hangsúlyozása ellenére azonban tanulmányunk – amely kombinált módszereket alkalmazó intenzív terepmunkára épül – a cselekvőképesség (*agency*) problematikáját állítja a középpontba. Így a makrostrukturális kényszerek csupán a (kellőképpen tudatosított) háttérét adják annak az elemzésnek, ami a falubeli romák társadalmi mobilitási aspirációit, ezzel összefüggő identifikációs stratégiáit és a lokális klasszifikációs küzdelmet mutatja be. Második tézisünk, hogy a társadalmi különbségek általános és a makrofolyamatok által kondicionált etnicizálódása

* Kiss Dénes a Babes-Bolyai Tudományegyetem oktatója, E-mail: kissdenes2000@yahoo.com, Kiss Tamás a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet kutatója, E-mail: t_kiss77@yahoo.com.

¹ A vizsgálat az Etnokulturális Kisebbségek Forrásközpontja (CRDE) INTEGRO programja (POSDRU/165/6.2/S/140487) keretében készült.

ellenére igen különböző helyi etnikai kategorizációs rendszerek jöhetnek létre. A faluban, annak ellenére, hogy a romák és nem romák közötti különbségtétel kétségtelenül a legfontosabb rendezőelv, a helyi nem romák az egyéni etnikai határátlépéssel kapcsolatban viszonylag megengedőek. Ez a viszonylagosan megengedő álláspont fenntartja a mobil romák asszimilációs igyekezetét. Látni fogjuk, hogy ez az asszimilációs igyekezet határozza meg nem csupán a klasszifikációs küzdelem dinamikáját, hanem a roma „közösség” belső struktúráit és a roma politikai mobilizáció esélyeit is.

1. A vizsgálat és fogalmi támpontjai

A faluban folytatott terepmunka² egy átfogó, Erdély 12 jelentős roma népességgel rendelkező településére kiterjedő kutatási projekt része volt. A vizsgálat során egy mennyiségi és egy minőségi adatfelvételre került sor. A mennyiségi adatfelvétel során arra törekedtünk, hogy az összes roma háztartásról információt szerezzünk. Ezért egy előzetes terepbejárás során a Polgármesteri Hivattaltól kikértük a háztartások jegyzékét,³ majd a hivatal szociális kérdésekkel foglalkozó munkatársát arra kértük, hogy azonosítsa be az egyes háztartásokat a háztartástagok nemzetisége szerint. Az összes romaként beazonosított háztartás esetében egy háztartási adatlapot töltöttünk ki, függetlenül attól, hogy a háztartás a falu mely részében volt. Így összesen 101 háztartási adatlap került lekérdezésre, ami azt jelenti, hogy az adatfelvétel 473, segítők által romaként azonosított személyre terjedt ki. Ezt egy nem roma kontrollmintával egészítettük ki, 100 véletlenszerűen kiválasztott nem roma háztartást lekérdezve, ami 364 személyre vonatkozóan tartalmaz adatokat. Az adatfelvétel során többek között a lakhatás minőségére, a háztartástagok munkaerőpiaci helyzetére kérdeztünk

² A terepmunkára 2014 júliusában-augusztusában került sor jelen tanulmány szerzőinek vezetésével. A kérdőíves lekérdezés kérdezőbiztosok segítségével történt. Ketten közülük (Kornis Ágnes és Maier Enikő) helyi pedagógusok, egy (Ihos Mária) professzionális kérdezőbiztos és egy (Bárdi Bálint) az ELTE szociológia szakos diákja. Kornis Ágnes a fókuszcsoportok megszervezésében és az interjúalanyok beazonosításában is segítségünkre volt. Munkájukat ezúton is köszönjük.

³ Ezt a Kataszteri Jegyzék (Registru Agricol) tartalmazza.

rá. Ez utóbbi vonatkozásában kitértünk a múlt rendszerbeli foglalkoztatottságra, a külföldi munkavállalásra. A kérdések alapján mind a formális munkaerőpiaci részvétel, mind az informális munkavállalás intenzitása meghatározható. Az érintettek etnikai identifikációjára a magyar népszámlálási gyakorlatnak megfelelően kérdeztünk rá, vagyis először a kérdezett háztartástagnak egy nemzetiségi/etnikai kategóriát kellett kiválasztania, majd ezt követően lehetősége volt arra, hogy másodlagos/kiegészítő etnikai kötődéseit is megvallja.⁴ A minőségi adatfelvétel 20 interjúból és 2 fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetésből állt. Az interjúk fele részben roma, fele részben nem roma alanyokkal készültek. A nem romák a különböző helyi intézmények képviselői voltak, interjú készült a polgármesterrel és a korábbi polgármesterrel (akik egyben a rivális politikai érdekcsoportok vezetői), a szociális ügyekért felelős önkormányzati alkalmazottal, az iskola igazgatójával, illetve több pedagógussal, a katolikus pappal és kántorral, valamint több, romákat alkalmazó mezőgazdasági vállalkozóval. A romák között a közösségi vezetők, a helyi elittagok jelentek meg. Így interjút készítettünk a Roma Párt jelenlegi és egykori képviselőjével, akik különböző időszakokban a Polgármesteri Hivatal fele egyfajta közvetítő szerepet játszottak. Hasonlóképpen beszélünk a jelentősebb „klánok” vezetőivel, illetve tipikusan nevezhető romákkal is interjút készítettünk. Így vannak olyan alanyaink, akik a falu különböző részeiben élnek, vannak mezőgazdasági idénymunkások, külföldön dolgozók, egykori bányászok stb. A fókuszcsoporthoz tartozó közül az egyik roma, a másik nem roma alanyokkal készült.

Mind a mennyiségi, mind a minőségi adatfelvétel célja a helyi etnikai klasszifikációs és rétegződési rendszer leírása volt. Egyfelől a kizárási mechanizmusokra koncentráltunk, megnézve, hogy a romák és nem romák hogyan részesülnek a helyben elosztott erőforrásokból (munka, oktatás, föld, szociális segély stb.), kiemelten kezelve a térbeli elkülönülés formáit. Ugyancsak ide tartozott a szimbolikus határtermelés különböző módozatainak vizsgálata. Másfelől a romák stratégiáit vizsgáltuk, különös figyelmet fordítva a mobilitási esélyekre és státusaspirációra, illetve a különböző identifikációs és

⁴ Az első kérdés így hangzott: „Mi az illető személy nemzetisége?”, a második: „Az előző kérdésnél megjelölten kívül tartozik-e más nemzetiséghez?”.

határátlépési stratégiákra. A teljes, 12 településre kiterjedő kutatás célja a lokális etnikai klasszifikációs rendszerek összehasonlító vizsgálata volt, míg jelen tanulmányé a kutatott falu esetének részletesebb leírása, azon fogalmakon keresztül, amelyek az összehasonlító vizsgálat keretét adják. Mielőtt az esettanulmányra rátérnénk röviden ezen fogalmi kereteket foglaljuk össze.

(1) Azt feltételeztük, hogy a roma (és a nem roma) kategóriák tartalma, illetve társadalmi felépítése az egyes településeken különbözhet. Egyes településeken például több, más településeken kevesebb a konszenzus arra vonatkozóan, hogy kik a romák.⁵ Ugyanakkor általában véve elmondható, hogy a roma kategória meghatározásában a Kelet-Európában domináns etnonacionális kategóriákhoz képest nagyobb szerepe van a társadalmi kizárásnak⁶ és kevesebb az úgynevezett „csoportizmusnak”⁷. Ezt könnyen beláthatjuk, ha nagyvonalakban összehasonlítjuk a magyarok és románok (de mondhatnánk a szerbek és a horvátok), illetve a romák és nem romák közötti etnikai határt. A magyarok és románok közötti

⁵ Lásd Abdelal, Rawi – Herrera, Yoshiko – Johnston, Alastair – McDermott, Rose (ed.): *Measuring Identity. A Guide for Social Scientists*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

⁶ Ez egyben azt jelenti, hogy itt különös jelentőséget kap Weber híres tétele, miszerint az etnikumképződés a domináns csoport azon törekvéséhez köthető, hogy az erőforrások feletti monopóliumát megerősítse (Weber, Max: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. Társadalmi szervezetek: közösségek, társulások, vallások*, 2/1. Budapest: Jogi és Közgazdasági Kiadó).

⁷ A csoportizmus (*groupism*) kifejezés Brubaker-tól származik (Lásd: Brubaker, Rogers: *Ethnicity without Groups*. Cambridge Mass.: Harvard University Press, 2004). Nála azonban a kifejezés inkább egy módszertani ajánlás, miszerint el kell kerülnünk azt, hogy a vizsgálat során az etnikai elitek perspektíváját reifikáljuk (miszerint az adott etnikum egy szolidáris és cselekvő egységet képez). Tanulmányunkban a „csoportizmus” (ami inkább a groupness kifejezésnek felel meg) leíró kategória, és ahhoz a kérdéshez kapcsolódik, hogy az etnikai identitás fenntartásában, vagy az etnikai határtermelésben a csoportszolidaritás és mobilizáció fenntartásában érdekelt aktorok és intézmények milyen szerepet játszanak. Ilyen értelemben lásd: Jenkins, Richard: *Rethinking Ethnicity. Arguments and Explanations*. 2nd edition. Sage, London, 2008; Wimmer, Andreas: *Ethnic Boundary Making. Institutions, Power, Networks*. Oxford: Oxford University Press, 2013, 59–61; Lamont, Michèle – Moraes Silva, Graziella, Welburn, Jessica – Guetzkow, Joshua – Mizrahi, Nissim – Herzog, Hanna and Reis, Elisa: *Getting Respect. Responding to Stigma and Discrimination in the United States, Brazil, and Israel*. Princeton: Princeton University Press, 2016.

határ Erdélyben politikailag aktivált, így a vegyes településeken a helyi politika általában a magyar és a román pártok közötti küzdelem terepe.⁸ A mobilizáció és az etnikai határ fenntartásában a különböző jól látható, etnikailag jelölt intézményeknek (egyházak, oktatási intézmények, egyesületek stb.) van kiemelt szerepük. Ugyanakkor a társadalmi kizárásnak (*social closure*) a szerepe viszonylag csekély, amit jól jelez az etnikai exogámia viszonylag magas aránya,⁹ vagy a hálózatok etnikai vegyessége. Ez egyben azt jelenti, hogy az egyéni etnikai határátlépésnek (asszimilációnak) a domináns csoport részéről nincs különösebb akadálya.¹⁰ A romák jelenléte ezzel szemben a legtöbb esetben politikai szempontból nem látható, hisz a roma pártok mozgósító ereje a legtöbb közösségen belül csekély. Jóval kisebb továbbá a belső szolidaritás és mobilizáció fenntartásban érdekelt csoportok, illetve intézmények szerepe az etnikai határok fenntartásában, habár ebben igen nagyok a lokális különbségek. Kérdés például, hogy vannak-e romaként számon tartott neoprotestáns közösségek, a közösség erőforrásait kiaknázó gazdasági szereplők, vagy a (különböző típusú) politikai mozgósításban érdekelt politikai vállalkozók. Általános viszont, hogy a társadalmi kizárás szerepe meghatározó, ami abban nyilvánul meg, hogy az exogámia ritka kivételnek számít, valamint, hogy a romák egyszerűen nem lehetnek jelen különböző társadalmi terekben. Ennek egyik formája a lakóhelyi szegregáció, a másik a nyilvános térhasználatra vonatkozó enyhébb és kevésbé enyhébb tiltások.

(2) Egy következő jellemző az etnikai és osztályhatárok egymásra csúszása. E tekintetben Horowitz alá-fölérendelt csoportstruktúra (*ranked system of groups*) fogalma bír kiemelt

⁸ Az országos pártok helyi fiókjai a vegyes vagy magyar többségű településeken valójában titulás etnikai pártokként viselkednek. Lásd *Shifting linkages in ethnic mobilization: the case of RMDSZ and the Hungarians in Transylvania. Nationalities Papers* Vol. 44, No. 4 (2016), 591–610.

⁹ A roma-nem roma viszonylathoz képest ez az arány kétségtől igen magas.

¹⁰ Ez a románok viszonylatában fokozottan igaz. Ott, ahol a magyarok vannak domináns helyzetben, a románok irányában megmutatkozó zártág nagyobb mértékű. Ezt tapasztaltuk például az ozdolai terepen, ahol határozottan tetten érhető volt egyfajta kontextuális „románózás”, vagyis, hogy egyes asszimilálódott családokat folyamatosan a román etnikai eredetükre emlékeztettek. Ugyanakkor ez semmi esetre sem hasonlítható ahhoz a zártsághoz, ami a romák irányában mutatkozik meg.

jelentőséggel.¹¹ Nyilvánvalóan a különböző csoportok között soha nincs teljes egyenlőség, azonban ahhoz, hogy kasztszerű különbségekről beszéljünk, két tényezőnek kell teljesülnie. Egyrészt az etnicitás egyben státuszjelző, másrészt a mobilitási csatornákat a többség uralja, így a mobilitási pályák nagy eséllyel kivezetnek a csoportból.

(3) A vizsgálat során nem feltételeztük, hogy a romák és nem romák közötti distinkció mindenhol és minden korszakban ugyanolyan jelentőséggel bír, illetve ugyanolyan következményekkel jár.¹² Elképzelhető, hogy bizonyos korszakokban a romák és a nem romák közötti distinkció jelentősége csökken, másokban nő. A szakirodalom jelentős része azt feltételezi például, hogy a múlt rendszerben a romák és nem romák közötti határ elmosódottabbá vált, miután a romák egy jelentős része betagozódott a munkásosztályba, sokan bekerültek az oktatási rendszerbe. Ezzel szemben a rendszerváltást követően a különbségek kiéleződtek, azzal, hogy a romák marginalitása erősödött.¹³ A vizsgálat során fontos szempont volt, hogy a makrostruktúrák, valamint a lokális etnikai klasszifikációs rendszerek kölcsönhatását megmutassuk. Kiindulópontunk Andreas Wimmer tétele volt, aki szerint a makrostruktúrák nagyban meghatározzák, hogy az emberek milyen kategóriákat tartanak relevánsnak, illetve hogy milyen típusú társadalmi határoknak lesz a hétköznapiakban jelentőségük.¹⁴ Tételünk, hogy mind a múlt rendszerben, mind pedig a rendszerváltást követően tetten érhető volt a makropolitikák erős etnikai szelektivitása, ami jelentős szerepet játszott abban, hogy a

¹¹ Horowitz, Donald: *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley Ca., UCLA Press, 1985, 31–37.

¹² Lásd ezzel kapcsolatban Bourdieu klasszifikációs küzdelem fogalmát. Bourdieu, Pierre: *Language and Symbolic Power*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1991, 229–252.

¹³ Achim, Viorel: *The Roma in the Romanian History*. CEU Press, Budapest, 2004; Ringold, Dena: *Roma and the Transition in Central and Eastern Europe: Trends and Challenges*. World Bank, Washington DC, 2000; Barany, Zoltan: *The East European Gypsies. Regime Change, Marginality and Ethnopolitics*. Cambridge University Press, Cambridge, 2002; Ladányi, János – Szelényi, Iván: *Patterns of Exclusion: Constructing Gypsy Ethnicity and the Making of an Underclass in Transitional Societies of Europe*. Colorado: Columbia University Press, Boulder, 2006.

¹⁴ Wimmer, 2013. 81.

romák kasztszerű alárendelt helyzetbe kerültek. Röviden, a múlt rendszerben a belső vándorlásra, illetve a foglalkoztatásra vonatkozó politikák voltak etnikailag szelektívek (vagyis egyértelműen diszkriminatívak), a rendszerváltást követően pedig a dezindusztrializációt követő földosztás tekinthető ilyennek.

(4) A makrofolyamatok hatásának hangsúlyozása ellenére a vizsgálatban kiemelt szerep jutott a cselekvőképesség vagy emberi hatóerő (*agency*) fogalmának. Amellett ugyanis, hogy le akartuk írni a makrofolyamatok lokális hatásait, arra voltunk kíváncsiak, hogy a romák mit tesznek, amikor szembesülnek a társadalmi kizárással, diszkriminációval, illetve a helyi klasszifikációs rendszerek merevségével. E tekintetben Emirbayer és Mische meglehetősen tág „agency” fogalmát használtuk, amely egy megfelelő keretet biztosított a különböző stratégiák osztályozására.¹⁵ Lényeges, hogy az általuk használt cselekvőképesség-fogalom fontos eleme a habituális meghatározottság, vagy ahogyan azt a szerzők nevezik, az „iteráció”. Mi több, az emberi cselekvés a legtöbb esetben habituális meghatározottságú és a létező struktúrákat teremti újra. A „projektív”, illetve „deliberatív” aspektusok (vagyis a jövőre vonatkozó aspirációk, illetve az új normák kialakítására vonatkozó igyekezet) csak a válsághelyzetek, illetve strukturális változások esetében kerülnek előtérbe. Ebben a tekintetben kiemelt szerepe van az úgynevezett alárendelt habitus fogalmának. Ez azt a helyzetet jelenti, amikor a romák adott strukturális körülmények között elfogadják a lokális klasszifikációs rendszer merevségét (például nem kérdőjelezik meg a térhasználatra vonatkozó normákat), illetve saját alávetett pozíciójukat. Összességében elmondható, hogy a hagyományos falusi és kisvárosi világokban az alávetett habitusnak alapvető szerepe volt a romák és nem romák közötti együttélési modellek újratermelődésében. A romák és a paraszti gazdaságok közötti patrónus-kliensi és reciprocitási viszonyokban kifejezetten elvárás volt, hogy „a cigányok tudják, hogy hol a helyük”. Ezzel szemben az alávetett habitus bomlása, eróziója, amely különböző strukturális változásokhoz, új lehetőségekhez, illetve válságokhoz köthető, konfliktusos helyzeteket teremthet. Egy következő lényeges szempont, hogy a kasztszerű alávetettségéből kilépő, mobil romák

¹⁵ Emirbayer, Mustafa – Mische, Ann: “What is Agency?” *American Journal of Sociology*, Vol. 103, No. 4 (1998), 962–1023.

számára különböző identifikációs stratégiák kínálóznak, amelyek több, illetve kevesebb „csoportizmussal” párosulnak. Egyesek megpróbálják átlépni az etnikai határt, mások mobilitási pályájuk ellenére is megpróbálják izolálni magukat a többségtől. Egyesek a romák politikai mobilizációjában és egy pozitív roma identitás felépítésében lesznek érdekeltek, megint mások pedig egyéb nem etnikai (például vallási, osztály-) identitásokat fognak hangsúlyozni. Az esettanulmány azt is bemutatja, hogy a vizsgált faluban élő romák egy ilyen tipológiában hol helyezhetők el.

2. A településről és a vizsgálatról

A falu Szatmár megyében, a közel 100 ezer lakosú megyeszékhelytől 25 kilométerre fekszik. Vasúti összeköttetése nincs, azonban a települést a megyeszékhellyel összekötő út minősége jó. A lakosság száma az államszocializmus időszakában erősen csökkent. Míg 1941-ben több mint 4000 lakosa volt, 1992-ben ez a szám már alig haladta meg a 2600-at. A nagyarányú népességsökkenés oka a városba áramlás volt. Szatmárnémetiben az 1968-as megyésítést követően került sor nagyobb volumenű ipari beruházásokra,¹⁶ az ezt követő húsz évben pedig a népesség mintegy 2,8-szorosára nőtt. Ebben a periódusban több száz falubeli (elsősorban nem roma) család költözött be a megyeszékhelyre. A rendszerváltást követően volt egy kisebb, Németország irányába történő elvándorlási hullám, ezt követően azonban a népességszámot stabilitás jellemezte.

A falu történeti tudatának egyik legfontosabb meghatározója az itt lakók etnikai eredetének sokfélesége és ezzel összekapcsolódóan az erőteljes magyarosodás. A helyiek számon tartják, hogy a református alapnépesség mellé a XVII. században ruszinok költöztek. Ugyan a görög katolikusokat ma is a ruszinok (vagy, ahogy a nyolcvanas években még mondták, az „oroszk”) leszármazottainak tartják, a ruszin eredettudat az egyéni és családi emlékezés szintjén már szinte teljesen elhalványult. Ennél jóval nagyobb jelentősége van a sváb eredettudatnak. A svábok a XVIII. század végén érkeztek. A falu lakó azt tartják, hogy az itt élők döntő

¹⁶ A legnagyobb ipari létesítmény az UNIO nevű nehézipar volt, emellett egy sor nagyobb ipari üzem létezett, például konfekció-, illetve kályhagyár.

többsége részben vagy egészében sváb származású. Ezzel együtt a falu a Szatmár megyei sváb eredetű falvak közül talán a leginkább elmagyarosodott. A települést 1944 előtt jelentős számú zsidó is lakta. Őket 1944 májusában a szatmári gettóban koncentrálták, majd június 1-én Auschwitz-ba szállították. A mai falubeliek emlékezetében az egykori zsidó jelenlét marginális helyet foglal el, emléküket egy elhagyatott állapotban lévő haszid temető őrzi.

Az etnikai eredetben megmutatkozó sokféleség ellenére az itt élők számára hangsúlyos a település (illetve a mikrorégió) magyar jellege. A falu és környéke egyfajta „kicsi magyar világként”, etnikai tömbként jelenik meg számukra, ami ugyan érintkezik a román világgal (amit elsősorban az Avasság testesít meg), de attól nagyon egyértelműen különválnak. A román világgal a viszony ugyanakkor nem ellenséges, hanem párhuzamos. Ez a párhuzamosság jelenik meg a román nyelvtudás hiányában. A vizsgálat során lefolytatott mennyiségi adatfelvétel alapján a nem romák 60, a romák 22 százaléka beszél (valamilyen szinten) az államnyelvet. Azonban a románul tudók többségéről sem mondható el, hogy gördülékenyen kommunikálnának.

A romák megjelenésének idejéről nincsenek biztos adataink. Úgy tűnik azonban, hogy a falunak már a 18. században is voltak cigány lakói.¹⁷ A falu monográfiájában a templom 1744-es, katolikusok általi visszafoglalása kapcsán említi a szerző, hogy a katolikus hitközséget ekkor a báró cselédjei és néhány cigány család alkotják. Másik fontos forrásunk az 1893-as cigányösszeírás, amely szerint a cigányok száma 124 volt. A magyar népszámlálások ugyanakkor nem mutattak ki cigány anyanyelvűeket, vagyis a romák ősei minden bizonnyal már ekkor magyarul beszéltek. A cigányösszeírás mellett a romák az 1930-as román népszámlálás nemzetiségi rovatában jelennek meg. Számuk ekkor 142, anyanyelvük pedig magyar. Az 1966-os népszámlálás szerint nem voltak cigányok a faluban, 1977-ben viszont 273-as számmal jelennek meg a nemzetiségi statisztikában. A további számok is hullámzóak: 1992-ben 171, 2002-ben 351, 2011-ben 321 romát regisztrált a népszámlálás, ami a népesség 13 százalékát jelenti. Ahogy azt érintettük, a mennyiségi

¹⁷ A tanulmány során konzekvensen a roma kifejezést használjuk, leszámítva, ahol élő beszédre, vagy történeti forrásokra utalunk, ahol a cigány kifejezés jelenik meg.

adatfelvételt megelőzően ennél valamivel több, 473 romát (vagy roma származású személyt) azonosítottunk be.

3. Térbeli folyamatok: szegregáció, deszegregáció

Az adatfelvétel segítségével jól beazonosítható a romák térben való elhelyezkedése és a lakhatási egyenlőtlenségekről is tiszta képet kaphatunk, az interjúk segítségével pedig a térbeli folyamatok dinamikája is rekonstruálható volt az 1960-as évektől kezdődően. A térbeli folyamatok vázolása jó alapot teremt az etnikai rétegződési és klasszifikációs folyamatok későbbi elemzésére.

A faluban több olyan falurész azonosítható be, ahol erőteljes a romák koncentrációja. Az első ilyen falurész a falut átszelő folyó északi partján, a faluközponttól nem messze található. A falubeliek ezt a területet egyértelműen egy szegregált cigánytelepként reprezentálják, ahova a cigányokat foglalkoztató mezőgazdasági vállalkozókat, gazdákat, valamint a polgármesteri hivatal alkalmazottait leszámítva nem is igen szoktak bejárni. A „Tanyán”, ahogy a faluban emlegetik a szegregátumot,¹⁸ 52 háztartásban 261 személy, a faluban élő romák 55 százaléka él.

1. táblázat. A romák száma és elhelyezkedése a „szakértői” hetero-identifikációra alapuló összeírás szerint

	Háztartás	Háztartásban élők száma (átlag)	Személyek
Tanya	52	5,02	261
Új Tanya	19	4,84	92
Kisfalu (Tanták)	14	4,71	66
Felszeg	12	3,33	40
Vágóhíd	4	3,50	14
Összesen	101	4,68	473

E mellett két olyan falurész, az Új Tanya és a Kisfalu szélén lévő Tanták telepe azonosítható be, ahol szintén szegregáltan élnek romák. Ezeket a falurészeket azonban nem tekintik a helybeliek cigánytelepnek. Jellemző, hogy az itt élők többségének a besorolását

¹⁸ A Tanya kifejezést az itt élő romák is használják, mégpedig a *Cartier* (románul negyed, falurész) kifejezéssel felváltva. Ugyanakkor a helynév pejoratív tartalma nyilvánvaló.

illetően az önkormányzatnál dolgozó segítőnk bizonytalan volt: „Most hogy mondjam azt rá, hogy cigány? Nem is a Tanyán lakik már, és azt mondja magáról, hogy ő magyar.”¹⁹ Az Új Tanyán 19 háztartásban 92, a Kisfalu szélén pedig 14 háztartásban 66 roma él. Végül mintegy 55 roma a falu nem romaként reprezentált (többségében magyar) részeiben él, elsősorban a Felszeg nevű utcában.

Az interjúk alapján a térbeli szegregáció és de-szegregáció időbeli folyamatai is jól rekonstruálhatók. Elfogadhatjuk, hogy – a visszaemlékezéseknek megfelelően – a hatvanas évek második feléig tartott a „kezdeti állapot”, ameddig a romák a falun kívül, a falut átszelő folyó árterületén, a Szőlőhegyre vivő út mentén éltek. Az is egyértelműnek tűnik azonban, hogy: (1) A faluban – elsősorban a korábbi telephez közel eső *Felszeg* falurészben – már ebben a periódusban is jelentős számú roma élt. (2) Már a régi telep megléte idejében megkezdődött a roma családok beköltözése a *Tanya* mai területére. A Tanya dél-keleti, főút felőli szélén lévő házakat ma is „pénzes házaknak” hívják. Ez valószínűleg azért van, mert ezeket (a téesszel kötött egyezség alapján) az ide költözők saját erejükből építették fel. A házakban élők szerint ők (pontosabban a szüleik, a nagyszüleik) a telket „a magyaroktól vették, úgy, ahogy ma az Új Tanyán”.²⁰ Hivatalosan azonban ezek a házak sincsenek telekkönyvezve, illetve az is tudható, hogy a területek a téessz használatában voltak. Vagyis a „pénzes házakhoz” a telket ugyancsak a téessztől kapták „használatra” az ideköltözők, viszont az építkezéshez nem kaptak segítséget (szemben a későbbi beköltözőkkel). A tömeges beköltözésre az 1960-as évek második felében került sor. A régi telepet egy tavaszi áradást követően számolták fel, az új, nem ártéri területet a téessz biztosította és az elnök a házak felépítésében is segítséget nyújtott.

A földterület, amin a Tanya létrejött, a kollektivizáláskor nem lett hivatalosan kisajátítva. A falu közvéleménye szerint a telep a Raizer család földjén épült, a valóságban azonban Raizer (a legnagyobb tulajdonos) mellett még három család birtokol nagyobb darab földet

¹⁹ IA_1, önkormányzati alkalmazott.

²⁰ I_13, a „pénzes házak” egyikében élő idős roma asszony.

a Tanya területén, és többen vannak, akiknek 15-20 áras²¹ tulajdonrészük van. A tulajdonosok egy részével megegyezett a polgármesteri hivatal, és ők máshol lévő földek fejében elálltak a visszaszolgáltatási igényüktől. A terület nagyobb részére vonatkozóan azonban nem született ilyen megegyezés. A Tanya nem szerepel a Kataszteri Jegyzékben mint földterület, a roma családok ugyanakkor be vannak írva, mint a Töltés utca számozatlan házainak a lakói. Az úgynevezett „pénzes házak” és lakóik hivatalos státusa nem különbözik a többiekétől.

A Tanyán kívüli két kisebb szegregátum kirajzások során jött létre. Az elsőbe, a *Kisfalu* végén lévő telepre az 1990-es évek közepén költöztek ki korábban a Tanyán élő egyik roma klán tagjai (innen a Tanták telepe elnevezés). A telep azonban korábban, a nyolcvanas évek első felében keletkezett, amikor a téesz (a korabeli politikai programnak megfelelően²²) vándorcigányokat telepített le a Kisfalu nevű falurészbe, az egykori községi legelő falu felé eső részén. Ezt a csoportot – akik az elmondások szerint romani, illetve román nyelven beszéltek – a falu emlékezete „gombos cigányokként” őrizte meg. A téesz a községi legelőn biztosított házhelyet a letelepítettek számára, ahol azok előbb „a szekereiket alakították sátorhellyé”, majd kunyhókat építettek. A „gombosok” 1990-ben távoztak a faluból, a magyarok és a romák elmondása szerint az 1990 januárjában kitört erőszakos etnikai konfliktus (a „Tanyaégetés”) következtében. Ebben a „gombosok” nem voltak érintettek, mégis jobbnak látták elhagyni a települést. A Tanta nemzetség ideköltözése szintén összefügg a „Tanyaégetéssel”. Az eseményt követően ugyanis a Tanyán élő magyar-cigányok többsége elhagyta a falut, és csak egy megegyezést követően költözött vissza. A hatóságok, a romák és a falu képviselői közötti megegyezés (amennyire ezt levéltári kutatások nélkül rekonstruálni lehet) gyakorlatilag abban állt, hogy a romák állami segítséggel újjáépítik a házakat, a falu beleegyezik a romák visszatelepülésébe, a romák pedig visszavonják a feljelentéseiket, így a Tanyát felgyújtó magyarok ellen nem indul büntetőjogi eljárás. A romák részéről a tárgyalásokat egy a Tanta nemzetséghez tartozó férfi vezette, és talán

²¹ A kis telekméretek miatt a szövegben mértékegységként az árt használjuk, 1 ár = 100 négyzetméter

²² Achim: *The Roma in the Romanian History*.

ennek is köszönhető, hogy a nemzetség tagjai a megegyezést követően nem a Tanyán emeltek új házat, hanem a Kisfaluban, a „gombosok” által elhagyott egykori községi legelőn. A községi legelőből elfoglalt parcellák jogi helyzete ugyanúgy rendezetlen, mint a Tanyán felhúzott kunyhóké, vagyis a telkek nincsenek az őket elfoglaló családok nevében. Viszont a Kataszteri Jegyzékben a háztartások külön házsámok alatt szerepelnek. A terület (mint egykori községi legelő) a rendszerváltást követően az önkormányzat tulajdonába került, így az itt élők nem magántulajdonban lévő (vagy visszaigényelt) földterületen laknak:

„Az ott lévő házak nincsenek legalizálva. Meg lehetne oldani, mert önkormányzati terület. Ki kellene venni a leltárból és odaadni azoknak. Elévülés címen, mert ők használják. Oda lehetne adni. De ez még nem történt meg.”²³

A következő, legújabb szegregátum, ami szintén a Tanyáról való kiköltözéssel jött létre, az úgynevezett *Új Tanya*. Az Új Tanya a falut átszelő folyó keleti (a Tanyával és a faluközponntal ellenkező) oldalán fekszik, hivatalos besorolását tekintve külterületen, de a faluhoz valójában szervesen kapcsolódva. A terület nagy része korábban magyarok tulajdonában lévő mezőgazdasági terület volt, néhány, azaz összesen három magyarok által lakott házzal. Az első két kiköltöző nem a Tanyáról, hanem a faluból (a Felszeg falurészből) származó roma család volt. A tanyasiak kiköltözése 2000 után kezdődött, és 2005 után gyorsult fel. Ma az Új Tanyán egy magyar és 19 roma háztartás található. A mennyiségi adatfelvétel során rögzítettük a házak építésének időpontját, aminek a segítségével egészen pontosan rekonstruálható a telep keletkezésének a dinamikája.

²³ IA_18; volt polgármester.

2. táblázat. Az Új Tanya keletkezésének időbeni dinamikája

Ház építésének időpontja	Darab	Megjegyzés
1950	1	Korábban magyarok tulajdonában lévő házak; a 2000-es években vásárolják meg romák
1984	1	
1992	1	Nem tanyasi roma kiköltözők
1998	1	
2000	1	Tanyasi kiköltözők által épített házak
2004	3	
2006	2	
2009	3	
2010	2	
2011	1	
2012	3	
Összesen	19	

Az első telekvásárlások spontán módon történtek, 2005 után azonban a Polgármesteri Hivatal is aktívan bekapcsolódott a folyamatba. A 2004-es településrendezési tervet (*PUG – Plan Urbanistic General*) követően az addigi külterületet belterületté nyilvánították. Ezt követően járhatóvá tették az addigi mezei utat, bevezették a villanyt. A víz bevezetésére 2012 után került sor. A falu 2000 és 2012 között funkcióban lévő polgármestere kifejezetten bátorította, segítette a kiköltözést, és abban is jelentős szerepe volt, hogy letörte a falusiak körében meglévő ellenállást. Ez egyben azt is jelenti, hogy a kiköltözőket sikerült mintegy „csatornázni”, hisz a mobil romák ahelyett, hogy a falu nem romaként számon tartott részeibe költöznének, a faluközponttól valójában a Tanyánál távolabb lévő területre kerültek.

Az alábbi táblázat jól tükrözi a lakhatási körülmények etnikai és területi egyenlőtlenségeit. A Tanyán élők lakhatási körülményei igen kedvezőtlenek, akár más roma telepekkel összehasonlítva is. Így az egy főre jutó lakófelület nem éri el az 5 négyzetmétert, az egy szobára jutó személyek száma pedig 4,5. Csupán két háztartásban van vezetékes víz, a háztartások egyharmadában pedig áram sincs. A háztartások felében nincs semmilyen WC.

3. táblázat. A lakhatás minősége a szegregátumokban, a nem szegregált roma háztartások és a nem romák esetében (%)

	Nem roma háztartások (N=99)	Roma háztartások			
		Tanya (N=52)	Új Tanya (N=19)	Kisfal u (N=14)	Romák máshol (Felszeg, Vásártér) (N=16)
Egy főre jutó lakófelület (m ²)	29,39	4,8	9,12	13,36	24,19
Egy szobára jutó személyek száma	1,32	4,5	3,46	3,42	2,08
Vezetékes víz (%)	75	4	52	71	38
Elektromos áram (%)	99	67	100	93	100
Áram szabályos szerződéssel (%)	99	51	84	93	100
Saját hőközpont (%)	19	0	5	0	6
WC (%)	100	54	100	100	100
Vízöblítéses WC (%)	75	0	26	14	26
Konyha (%)	99	53	84	86	88
Szennyvízelvezetés (%)	20	0	0	7	12
Fürdőszoba (%)	86	0	32	21	32
Személygépkocsi (db)	62	0	42	14	25
Televízió (%)	100	64	95	93	100
Parabolaantenna (%)	87	33	90	64	94
Számítógép (%)	77	6	47	64	31
Internetcsatlakozás (%)	72	0	37	21	25
Mobiltelefon (%)	94	37	90	79	75
Mosógép (%)	97	4	63	64	81
Hűtőszekrény (%)	100	21	74	79	88

Az Új Tanyán ehhez képest jók a lakhatási viszonyok, a falu többi részéhez képest viszont szintén kedvezőtlenek. Az egy főre jutó lakófelület duplája a Tanyán lévő háztartásokénak, de csak harmada a nem romákra jellemző értéknek. Egy szobára 3,5 személy jut átlagban. A háztartások több mint felében (10 háztartásban) van vezetékes víz és minden háztartásban van villany. A kisfalusi szegregátum (a Tanták telepe) az adatfelvétel eredményei szerint nagyon hasonló (valamivel kedvezőbb) képet mutat az Új Tanyához. Az egy főre eső lakófelület valamivel nagyobb, 13,4 m², ami azonban még mindig kevesebb, mint a fele a nem romákra jellemző értéknek. Az egy szobára jutó személyek száma viszont megegyezik az Új Tanyán mért értékkel. A háztartások több mint kétharmadában van víz, de csak két háztartásban van vízőblítéses WC. Egy házban nincs elektromos áram. A nem szegregáltan (a Felszegen, illetve a Vásártér környékén) élő romák lakáskörülményei közelítenek leginkább a nem romákéhoz. Esetükben az egyetlen lényeges különbség, hogy csupán a háztartások 38 százalékában van vezetékes víz, szemben a nem roma háztartások 75 százalékával. Így vízőblítéses WC-vel is kevesebb roma háztartás rendelkezik.

Alá kell húznunk, hogy a különböző telepek közötti mentális távolság jóval nagyobb, mint arra a lakhatási viszonyokra vonatkozó mutatószámok alapján következtethetnénk. Az Új Tanyán élő romák számára a „kiköltözés” egyértelmű társadalmi mobilitásként jelenik meg és életmódváltással jár: *„Aki kijut, adjon hálát a Jóistennek, mert olyan a tanya, mint egy láger”*.²⁴

4. Makrotársadalmi változások, munkaerőpiaci integráció

Az előző fejezetben bemutatott térbeli folyamatokban igen szemléletesen mutatkoznak meg a különböző makrotársadalmi változások. A múlt rendszerben a romák helyzete érezhetően javult azáltal, hogy a korábbi árterületről a falu központjában lévő telepre költöztek. A téesznek kiemelt szerepe volt ezekben a folyamatokban, hisz a beköltöző romák számára területet biztosított, és a házak felépítésében is segítséget nyújtott. Szintén a téesz játszott szerepet a „gombosok” (később sikertelennek bizonyuló) letelepítésében. A rendszerváltást követően a legjelentősebb térbeli folyamat a roma

²⁴ I_04 Új Tanyán élő roma.

családok Tanyáról való kiköltözése, ami elsősorban a külföldi vendégmunkához kapcsolódik, és ahogyan azt látni fogjuk, jelentős mértékű társadalmi mobilitási aspirációkkal kapcsolódik össze, mi több magában hordozza az egyéni határátlépés, illetve az etnikai reklaszifikáció lehetőségét.²⁵

4.1. Belső vándorlás és munkaerőpiaci pozíciók a múlt rendszerben

Miközben a romák helyzete a múlt rendszerben kétségkívül javult, ki kell emelnünk azt is, hogy a rendszer belső vándorlásra, illetve munkavállalásra vonatkozó politikája etnikailag szelektív, a romákra nézve egyértelműen diszkriminatív volt.

A belső vándorlás vonatkozásában az etnikai szelekció döntő jelentőséggel bírt.²⁶ Az 1968-ban megyeközponttá előlépett Szatmárnémeti iparosítása a hetvenes években vett lendületet, aminek az egyik következménye az volt, hogy nagy számban költöztek be a környező falvakból. A beköltözők között a romák jelen voltak ugyan, de nagyon nagymértékben alul voltak reprezentálva. Szatmárnémetiben (roma-nem roma vonatkozásban) a lakáskiutalás során egyértelműen figyelembe vették az etnikai hovatartozást.²⁷ Ez nem csak azt jelentette, hogy a romák kisebb

²⁵ Erről lásd Wimmer, 2013. 59–60.

²⁶ Románia szelektív migrációs politikáját több vonatkozásban feldolgozták. Többen rámutattak arra, hogy az etnopolitikai szempontok szerepet játszottak a zsidók, illetve a németek elvándorlásában. Románia etnikailag szelektív kivándorláspolitikája a zsidó, illetve a német állam etnikailag szelektív bevándorláspolitikájával párosult, és azt eredményezte, hogy ezen etnikai közösségek gyakorlatilag megszűntek létezni (Brubaker, Rogers: "Migrations of Ethnic Unmixing in the New Europe" *International Migration Review* vol. 32, no. 4 (1998), 1047–1065). A rendszer etnikai mérnöki tevékenysége jól ismert az erdélyi magyarok vonatkozásában is. László és Novák levéltári bizonyítékokkal támasztották alá, hogy Marosvásárhely esetében a belső migrációra vonatkozó politikát részben a magyar lakosság arányának csökkentése motiválta (László Márton – Novák Csaba Zoltán: *A szabadság terhe, Marosvásárhely, 1990. március 16–21*. Pro-Print, Csíkszereda, 2013). A romák vonatkozásában az etnikai szelekció jóval erősebb volt, mint a magyarok esetében, a kérdés pedig gyakorlatilag egyáltalán nincs tudományosan feldolgozva.

²⁷ Román-magyar vonatkozásban ez nem volt jellemző. A lakáskiutalás etnikai szelekcióját levéltári kutatások segítségével lehetne dokumentálni, ami azonban meghaladja jelen vizsgálat lehetőségeit. Szatmárnémetiben azonban kétségtelenül

eséllyel kaptak lakást, hanem hogy egyes negyedekben, illetve tömbházakban már az 1980-as években jelentős roma szegregátumok alakultak ki. Ilyen volt a város északi részén lévő Soliraditâji negyed (a „Szoli”), ahol sok faluról felkerült cigány család koncentrálódott. Több roma interjúalanyunk jelezte, hogy a faluból Szatmárra költöző romák számára is ebben a negyedben utaltak ki lakást:

„Nagyon nem szerettem ott lakni. A sok cigány miatt. Féltettem a gyermekeimet. Szatmáron ez a Soliraditâji negyedben volt. Ottan születtek a nagyobb lány gyermekeim. [- Honnan voltak? Más falvakról, vagy a városból?] Mindenhonnan, de inkább falvakról. Voltak magyarok is, de inkább cigányok. Nekem nem volt senkivel rossz viszonyom, de féltem tőlük, és főként a gyerekeket féltettem. [- Mindenki magyarul beszélt?] Volt, aki románul. De inkább magyarul.”²⁸

A városba költözés mellett jellemzővé vált az ingázás. A helyben maradt háztartások zömében a férfiak a településen kívül, az iparban dolgoztak. Az adatfelvétel szerint az 1971 előtt született nem roma férfiak 69, a romák 57 százaléka ingázott 1989 előtt ipari jellegű munkahelyre. A nők esetében ezek az arányok 20 és 8 százalék. A férfiak esetében a romák, míg a nők esetében a nem romák dolgoztak nagyobb arányban a mezőgazdaságban.

4. táblázat. Hol dolgozott 1989 előtt? (1971 előtt születettek)

	Férfiak		Nők	
	Roma (N=30)	Nem roma (N=42)	Roma (N=38)	Nem roma (N=54)
Nem dolgozott	10.0	7.1	55.3	20.4
A helyi térszben	10.0	4.8	28.9	35.2
Állami mezőgazdasági vállalatban	6.7			5.6
Iparban, más településen	56.7	69.1	7.9	20.4
Egyéb	16.7	19.0	7.9	18.5

léteztek a roma szegregátumok már a nyolcvanas években, és azokat a lakás-kiutalások rendszere hozta létre.

²⁸ I_02 roma interjúalany

Az első jelentős különbség, hogy a nem romák elsősorban Szatmárnémetibe ingáztak, ezzel szemben a romák a Szinérváralja mellett lévő ilobai andezit kőbányában dolgoztak. Mind Szatmárnémetibe, mind Ilobára rendszeres volt a buszjárat, ez utóbbit a bányavállalat üzemeltette. Miután a romák esetében a Szatmárnémetibe való költözés minden bizonnyal adminisztratív eszközökkel korlátozva volt, a romák sok esetben kénytelenek voltak távolra, elsősorban olyan dél-erdélyi nehézipari és bányavidékekre menni, ahol az ország egész területéről toboroztak munkásokat. Különösen nagy számban voltak jelen 1989 előtt a falunkbeli romák Resicabányán.

A másik alapvető különbség, hogy a nem romák esetében az ingázókat az úgynevezett két lábón állás jellemezte, vagyis az ipari munka mellett háztáji mezőgazdasági tevékenységgel foglalkoztak. A háztáji gazdálkodás a téesszel kapcsolódott össze, és ugyancsak a téessnek köszönhető, hogy a hetvenes évektől a mezőgazdaságban intenzív technikák honosodtak meg. A legjelentősebb változás az epertermesztés meghonosítása, amire a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején került sor. Az epret a környék (Halmi, Kiszgerce, Turc) téesszei tervezetten telepítették be. A falubeliek szempontjából annak volt kiemelkedő jelentősége, hogy a téesz vezetősége megengedte a háztájiban való epertermesztést, úgy, hogy a palántákat ő árulta, a terményt pedig megaszabott áron (a „centruban”) átvette. Az egyik első „nagybani” epertermesztő épp a kollektív telepítésekkel megbízott alkalmazottja volt, azonban már a múlt rendszerben több tucatra rúgott azoknak a családoknak a száma, akik háztájiban epret termesztettek:

„Én abban nőttem fel, hogy földieper. A szüleimé volt a fél környék. Mentek eladni. Sziget, Bánya. Pedig akkor tilos volt még menni. Mezei utakon, meg ahol lehetett, apám eljutott a piacra. Mi ebben nőttünk fel, hogy ez jó, és ebből lehet pénzt csinálni. Még van két testvérem. Amit mi öten meg tudtunk csinálni, mindamelllett, hogy iskolába jártunk. Meg a nagyszülők segítettek. Volt egy valamennyi föld, amit kaptunk a kollektívtól, ami a miénk volt. Jóval kevesebb volt, mint most. De hát

*apámnak is munkahelye volt. De még amellett ezt meg lehetett. Apám testvérének is ugyanígy volt epre.*²⁹

A romák esetében a háztáji gazdálkodás nem volt jellemző. A háztartások többségében a férfi volt az egyetlen kereső, miközben a nő a háztartást vezette. A térszben dolgozó roma nők, illetve férfiak sem kapcsolódtak be a háztáji gazdálkodásba, ők elsősorban az állattartásban, illetve a melléküzemágként működő seprű- és kosárfonó műhelyben dolgoztak.

A múlt rendszer az összes roma interjúalanyunknál egyfajta aranykorként tűnt fel. Az alkalmazott („angaszt”) státussal járó anyagi biztonság mellett megjelennek a romák és nem romák között mai szemmel nézve szinte elképzelhetetlenül szoros társadalmi kapcsolatok.

4.2. A rendszerváltás utáni munkaerőpiaci integráció

A rendszerváltás egyben a munkaerőpiaci integráció „aranykorának” is véget vetett. A bányában való munkavállalás lehetősége a kilencvenes évek első felében megszűnt, úgy, hogy az ott dolgozók közül csak keveseknek sikerült nyugdíjba vagy betegállományba vonulniuk. A kilencvenes évek elején egy a közeli kisvárosban beinduló kosárfonó üzem nyújtott több roma számára munkát, azonban ennek megszűnését követően a romák gyakorlatilag teljes mértékben kiszorultak a formális munkaerőpiacról.

A romák jelenlegi munkaerőpiaci helyzetét, illetve jövedelemszerkezetét több pillér határozza meg. Az első pillér a formális munkaerőpiac, a második a lokális-informális munkalehetőségek világa (mezőgazdasági napszám), a harmadik pedig a külföldi vendégmunka. Emellett néhány roma család kosárfonással foglalkozik, amit az egykori térsz műhelyében sajátítottak el. A későbbiekben azt is érinteni fogjuk, hogy a roma családok némelyike mezőgazdasági termelőtevékenységet folytat, mintegy „parasztozott”.

A mennyiségi adatfelvétel során a foglalkoztatottságra az ILO (International Labor Organization) definíciójának, illetve a Household Labor Force Survey gyakorlatának megfelelően

²⁹ I_06, nem roma interjúalany.

kérdeztünk rá. Ennek megfelelően foglalkoztatottnak tekintettük azt, aki az elmúlt egy héten kereső tevékenységet végzett akár csak egy órát is. A foglalkoztatottak közül két további, a munkaszerződésre, illetve a tartós/állandó munkára vonatkozó kérdéssel szűrtük ki azokat, akik a formális munkaerőpiac szereplői. A többieket (vagyis, akiknek nincs állandó, szerződéses munkája) informális munkaerőpiaci szereplőnek tekintettük. Az alábbi táblázatban az inaktívakat (háztartásbeliek, nyugdíjasok, tanulók stb.) és a munkanélkülieket összevonva jelenítettük meg.

5. táblázat. A foglalkoztatottak aránya a romák és nem romák között (18-64 évesek)

		Tanya (N=117)	Új tanya (N=77)	Kisfalu (N=39)	Egyéb (N=16)	Romák összesen (N=249)	Nem roma (N=249)
Férfiak	Formális munka		18,4		11,1	6,5	43,2
	Informális munka	74,1	28,9	54,5	22,2	52,8	28,0
	Inaktív, munkanélküli	25,9	52,6	45,5	66,7	40,7	28,8
	Összes	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Nők	Formális munka	4,8	12,8		14,3	7,1	35,5
	Informális munka	34,9	30,8	29,4	14,3	31,7	11,3
	Inaktív, munkanélküli	60,3	56,4	70,6	71,4	61,1	53,2
	Összes	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Összes	Formális munka	2,6	15,6		12,5	6,8	39,4
	Informális munka	53,0	29,9	43,6	18,8	42,2	19,7
	Inaktív, munkanélküli	44,4	54,5	56,4	68,8	51,0	41,0
	Összes	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Az eredmények alapján elmondható, hogy romák formális munkaerőpiaci integráltsága meglehetősen alacsony, miközben a foglalkoztatottságuk összességében magas.³⁰ Ugyanis a 18 és 64 év

³⁰ Romániában a romák foglalkoztatottsága nemzetközi viszonylatban általában véve magas, ami a kiterjedt informális mezőgazdasági szektornak tudható be. Lásd Brozovicova, K.– Fabo, B.– Kahanec, M.–Messing, V.: *Overview of the Labor Market Situation of Low-Educated and Roma Population and Regulations Affecting their Employment*. Budapest: NEUJOBS; 2013; Messing Vera.: *Active Labor Market Policies with an Impact Potential on Roma Employment in Five Countries of the EU*. Budapest: NEUJOBS; 2013. A Household Labor Force Survey alapján elmondható, hogy a roma foglalkoztatottság 2001 és 2012 között 49-ről 37 százalékra csökkent, ami a mezőgazdasági szektor EU csatlakozást

közötti romák csupán 6,8 százalékanak van munkahelye, miközben 49 százaléku dolgozott az adatfelvétel előtti héten. A férfiak esetében ez utóbbi arány magasabb, 59 százalékos. A formális munkaerőpiaci integráltság a Tanyán élők körében a legalacsonyabb: itt csupán három nő rendelkezik formális munkahellyel az 11 aktív korú lakos közül. Ugyanakkor az informális munka is a Tanyán élők körében a leggyakoribb. A férfiak 74 százaléka dolgozott informálisan az adatfelvételt megelőző héten.

A kiterjedt mezőgazdasági szektor vonatkozásában elmondható, hogy az a dezindusztrializációt követően alakult ki, ugyanakkor a múlt rendszerben folytatott háztáji gazdálkodásban gyökerezik. A tévesz felbomlását, illetve a földek visszaszolgáltatását követően kisebb-nagyobb gazdaságok alakultak ki, melyek közül idővel kinőtt néhány nagyobb, állattartásra, illetve intenzív zöldség- és gyümölcs- (uborka, paprika, dinnye) termesztésre szakosodott, vállalkozásszerűen működő farm. E koncentrációs folyamat mellett azonban a korábbinál jóval elterjedtebbé vált az epertermesztés. A gazdaság méretétől függetlenül minden gazdálkodó igyekszik epret termelni, illetve a nem mezőgazdasági munkahellyel rendelkező családok zöme is termel epret. A munkaigényes epertermesztésnek köszönhetően jelentős a gazdaságok külső munkaerőigénye. Míg a kis gazdaságokban a munkaerőigény időszakos, a vállalkozásszerűen működő farmoknak folyamatosan szükségük van munkásokra. A folyamatos foglalkoztatás azonban ritkán vezet hivatalos alkalmazáshoz is, az alkalmazás tipikus módja a (folyamatos) napszám marad.

A következő lényeges elem, hogy a földek visszaszolgáltatása és az ezt követő „újraparasztosodás” egyfajta etnikai munkamegosztást hozott létre a faluban. A földterületek kiosztása természetesen nem szándékoltan etnikai alapon történt, hanem azok kaptak vissza földterületeket, akik a kollektivizálást megelőzően birtokosok voltak. Az eredmény mégis egy etnikailag szeletív földosztási folyamat lett, aminek végeredményeként a nem romák földet kaptak és gazdálkodók lettek, míg a romák számára a napszámos munka maradt az egyetlen lehetőség. Így az informális mezőgazdasági

követő összeszűkülésével áll összefüggésben. Az is elmondható, hogy a faluban az INTEGRO vizsgálat települései közül az egyik legkiterjedtebb az informális mezőgazdasági szektor.

szektorban való munkavállalás ha nem is kizárólag, de elsősorban a romákra jellemző. Az intenzív gazdálkodást folytató farmok jelenléte, illetve folyamatos munkaerőigénye a magyarok egy része számára is vonzóvá tette ezt a fajta tevékenységet. A faluban élő romák ugyanakkor egy tágabb térség, a szomszédos falvak, illetve néhány szintén viszonylag közeli avasi falu napszámosigényét elégítik ki.

További lényeges elem, hogy a Tanyáról való kiköltözés a legtöbb esetben az életstratégiák tekintetében is jelentős váltással jár együtt. Ennek leglátványosabb jele a kiköltöző romák „parasztosodása”. A Tanyán élőket – egy családot leszámítva – nem is jellemzi, hogy mezőgazdasági tevékenységet folytatnának. Az Új Tanyán élők egyharmada, 6 család birtokol és művel mezőgazdasági területet, amelyek 3-tól 50 árig terjednek. Jelentős váltás, hogy a roma családok egy része bekapcsolódott az epertermesztésbe, amelynek művelési technikáit korábban a magyarok számára végzett napszámosmunka során sajátították el. A ténylegesen megművelt terület ennél nagyobb, hisz többen bérbe vett területet művelnek. Ezen területek többségén epertermesztés folyik, de többen kukoricát, illetve zöldséget is termesztnek. A Kisfaluban lévő cigány háztartások mindegyike művel földet, 3-tól 30 árig terjedő területen. Az egyik háztartásban nagyobb léptékű állattartás folyik, 16 disznóval és négy darab fejőstehénnel. A máshol élő romák által művelt területek 3-tól 20 árig terjednek. Ezek a földterületek nyilvánvalóan messze elmaradnak attól a mérettől, amin a nem romák gazdálkodnak, azonban egyértelműen jelzik a Tanyáról kiköltözött romák „parasztosodását”.

6. táblázat. Mezőgazdasági tevékenység és állattartás a szegregátumokban, a nem szegregált roma háztartások és a nem romák esetében (%)

	Nem roma (N=99)	Tanya (N=52)	Új Tanya (N=19)	Kisfalu (N=14)	Romák máshol (Felszeg, Vásártér) (N=16)
Megművelt földterület	50	2	32	100	75
Istálló	60	8	44	29	25
Ló	9	13	21	28	12
Tehén	17	0	0	14	6
Disznó	54	33	32	45	19

4.3. A munkaerő migrációja

A külföldi vendégmunkának mind a romák, mind a nem romák gazdasági stratégiáit tekintve kulcsszerepe van. Az alábbi táblázat a jelenleg vagy korábban külföldön dolgozók arányát mutatja. A nem romák között ez az arány 24 százalék, ami összességében meghaladja a romákra jellemző értéket. A romák különböző csoportjai között azonban jelentékeny a különbség. Az Új Tanyán élő aktív korúak egyharmada, illetve a férfiak 42 százaléka dolgozott külföldön, míg a falu nem romaként reprezentált részeiben élő romák között ezek az arányok 63, illetve 67 százalékosak. A Kisfaluban élő aktív korú romák 13, a férfiak 18 százaléka dolgozott külföldön, míg a Tanyán egyetlen romát sem találtunk, aki dolgozott volna külföldön.

7. táblázat. A külföldi vendégmunkában érintettek aránya a 18-64 évesek között (%)

		Tanya (N=117)	Új tanya (N=77)	Kisfalu (N=39)	Egyéb (N=16)	Nem roma (N=249)
Férfi	Nem dolgozott külföldön	100,0	57,9	81,8	33,3	73,6
	Dolgozott külföldön	-	42,1	18,2	66,7	26,4
	Összes	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Nő	Nem dolgozott külföldön	100,0	76,9	94,1	42,9	78,2
	Dolgozott külföldön	-	23,1	5,9	57,1	21,8
	Összes	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Összes	Nem dolgozott külföldön	100,0	67,5	87,2	37,5	75,9
	Dolgozott külföldön	-	32,5	12,8	62,5	24,1
	Összes	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Az Új Tanya létrejötte és bővülése is a külföldi munkavállaláshoz kötődik. Az itt élő 19 roma háztartásból 11 esetben a vendégmunkához kötődik a telekvásárlás és a házépítés. Az erre irányuló kísérletek az 1990-es évek elejéig nyúlnak vissza. A romák számára ekkor még Magyarország jelentette a fő célszámot, ahova mezőgazdasági idénymunkára jártak ki, illetve ahol építkezéseken vállaltak munkát. A magyarországi munkavállalással 2007/2008-ban hagytak fel a faluban lakó romák, míg a nem romákra Magyarország már a kilencvenes évek második felétől nem gyakorolt vonzerőt. Magyarország mint migrációs célpont kívánatosságának csökkenésével párhuzamosan új célországok válnak elérhetővé. A munkakeresők, részben a falu sváb gyökereivel összefüggésben, már a kilencvenes években is Németország fele irányultak. A Németországban dolgozók zöme mezőgazdasági idénymunkát végez, főleg uborka- és eperszedést. A toborzás és az alkalmazások munkaközvetítő cégek révén történnek. Az első munkaközvetítő cégeket az 1990-es években kezdték el működtetni a faluból Németországba telepedett személyek. Az időszakos munkavállalás azonban 2000 után vett igazából lendületet, amikortól egyre több munkavállalót közvetítettek ki, elsősorban uborkatermelő „paraszto”k farmjaira. A romák sokáig nem kerültek be ebbe a rendszerbe, az utóbbi néhány évben (miután a németországi kereslet

érezhetően megélnékül³¹) azonban egyre nagyobb számban mennek romák is. 2014-ben öt munkaközvetítő tevékenykedett a faluban, akik közül ketten szerveznek a romák számára munkát, az egyik közvetítő kizárólag romákat toboroz. A munkaközvetítők, akik egyben a szállítást is megszervezik a faluból, Németországba telepedett vagy a településen élő nem romák.

A magyarokat és romákat különböző farmokra viszik, aminek két oka van. Egyrészt, a magyarokat és romákat nem szokás egy szálláson elhelyezni. Másrészt, az órabérek (farmok szerint) differenciáltak, a romák pedig szisztematikusan kevesebb bért kapnak, mint a magyarok. A kevesebb bért kínáló farmoknak „meg kell elégedniük” a roma munkaerővel, míg a magasabb órabért kínálók magyar (vagy „sváb”) munkásokat kapnak:

„- Ugyanarra helyre mennek a romák és a magyarok?

- *Próbálták ezt is. A magyarok meg a cigányok össze voltak zárva, de nem ment. Az, ami ott van, nem leányálom. Voltam én is kint. A paraszt ad szállást, de legtöbbször 8-10-en vannak egy szobában. Vannak persze, akiknél már kialakították. Akik ráálltak a parasztok közül erre. Ott már olyan, mint egy kis motel, ott jobbak a körülmények. De a legtöbb helyen nem ilyen. És amikor össze vagy zárva, ott megismerszik fehéren-feketén, hogy ki milyen ember. A romákkal, meg a magyarokkal közösen nem lehetett. Nem is az, hogy nem tudom milyen baj legyen velük. De hangosabbak. Ott aztán megy a zene, a mulatás. Ez nem feltétlen az, hogy balhézzanak. Mert amit ott nem szeret a paraszt, az a balhézás. Egyszer balhéztál, akkor jöttél is szépen haza. Voltak cigányok, akikkel előfordult. Szóval most már úgy van, hogy T. foglalkozik a roma oldallal és most már A. is kezd. De próbálják úgy beosztani, hogy egyikhez ezeket viszik, a másikhoz azokat viszik.*

- És a parasztnak mindegy, hogy romát vagy magyart kap?

³¹ Ez makroszinten is elmondható. Az utóbbi néhány évben a romániai idénymunkások száma robbanásszerűen növekedett, illetve Németország vált a román munkavállalás első számú célországává. L. Horváth István – Kiss Tamás: Depopulating semi-periphery? Longer term dynamics of migration and socioeconomic development in Romania. *Demográfia*, Vol. 58, 2016, No. 5, 19–132.

- Nem mindegy. Dehogyan mindegy. Volt, ahol a romák két napig voltak, és a paraszt azt mondta, hogy most szépen pakoljatok és haza innen. Ez persze kockázat annak is, aki szervezi. De T. már ismeri jól az embereket. Négy éven keresztül szépen megismerte, hogy ki mennyi pénzt ér. De a másik, hogy a cigányok kevesebbet kapnak. Ez úgy van, hogy az órabér ott is –tól–ig.³² Vagyis van egy bizonyos sáv. Ennél ennyit kapsz, annál annyit. És természetesen ettől is függ az, hogy ki hova megy.”³³

A németországi vendégmunkára több mint fél évvel a kiutazás előtt kell jelentkezni. A munkaközvetítő cég intézi a szerződéskötést és a szállítást. A szállítás általában nyolcfős mikrobuszokkal történik, amelyek a munkaközvetítő tulajdonában vannak. A munkaközvetítő amellett, hogy szállításra specializálódott vállalkozó sok esetben (például a romákat szállító T. esetében), egyfajta munkafelügyelő is, aki „ott dolgozik az emberei mellett”, akik a legtöbb esetben (különösen a romák esetében) nem ismerik a német nyelvet. A közvetítő a vendégmunkásoktól a közvetítésért, míg a „paraszttól” a felügyeletért kap illetéket.

Több roma interjúalanyunk számára a németországi munkavállalás akadályaként a kezdőtőke hiánya jelent meg, hisz, mint mondták, a szállításra, a szerződéskötésre és a közvetítői díjra vonatkozó összeget előre be kell fizetni. Ez azonban nem minden esetben van így, attól függően, hogy az illető munkavállaló egy (képzelt) bizalmi skálán hol helyezkedik el. Részben ettől függ a közvetítői díj összege és az is, hogy azt előre kell-e kifizetni, vagy a munkaszervező hajlandó megelőlegezni és majd a németországi keresetből levonni az adott összeget. Így a bizalmi hálózaton kívül eső romák számára gyakorlatilag esélytelen a munkaerő-migrációs körforgásba való bekerülés. A kezdőösszeg kifizetését ezek az emberek legfeljebb uzsorakölcsön segítségével valósíthatnák meg:

„Vissza kéne menni valahogy, csak nem tudom, hogy. Ilyenkor már nem lehet. Év elején, újév és karácsony közt rendezik ezeket a dolgokat. Nem mentem iratkozni. Itt van A., annál kell iratkozni, mert ilyenkor már megvannak az emberek. Az őszi

³² Az órabérek 2014 nyarán nettó 5 és 10 euró között mozogtak.

³³ I_07, nem roma interjúalany.

emberek is megvannak már, meg a nyári emberek is. (...) T.-nél túl sok pénzt kell adni előre. Csak a cigányokkal csinál így. Mert most melyik magyar ad neki előre 200 vagy 300 eurót. Én is kellene adjak vagy 300 eurót, plusz a két út, jövet-menet. Előre hunnan adjam a 300 eurót? Ha kérek kölcsön, kérek... Mit tudom én, hogyan adják itt a pénzeket. Én nem szoktam kölcsön kérni. 300-400 eurót nem is ad senki, ha nincs legalább munkahelyed.”³⁴

A bizalmi hálózaton belül lévő roma munkavállalók számára a helyzet egyszerűbb. Az alábbi interjúalanyunk fia és menyje épp Németországban voltak, amikor az interjút készítettük:

„Nem tudunk mit mondani rá, mert nagyon sokat segít az embereken. Nem tudom azt mondani, hogy jaj, T. nagyon sok pénzt kér. Nem kér sokat. Hogy kikerültek a romák, T. érdemeiből kerültek ki. A faluban eddig senki nem karolta fel a romákat. Mondjuk A., vagy csapata. Most már A. is visz, de korábban nem vitt. Nem azt nézték, hogy ki a munkaerő. De, hogy T. fellépett, ő rögtön a szegényekkel kezdte. Itt van az egyik testvérem, a másik testvérem. És nagyon sokan így tudtak kijönni [a Tanyáról]. Első évben földet vettek, második évben házat építettek. Harmadik évben kijutottak. Most mik nem adtuk előre a pénzt. Mondtuk, hogy nincs és ne, amikor fizetnek, kivesszük, megadjuk.” (I_04; roma interjúalany)

5. A helyi etnikai klasszifikációs rendszer

5.1. Etnikai klasszifikáció és a társadalmi makrofolyamatok

Ahogy a bevezetőben érintettük, alapvető kiindulópontunk volt Andreas Wimmer tétele, miszerint nagymértékben a makrofolyamatok, illetve a makrostruktúra határozzák meg, hogy mely társadalmi megkülönböztetések válnak jelentékkennyé a hétköznapi interakciók során, illetve esetünkben a lokális társadalmi mezőben.³⁵ Wimmer elsősorban a nemzetállam jelentőségét emeli ki,

³⁴ I_17, roma interjúalany.

³⁵ Wimmer, 2013. 72.

amely – mint mondja – újfajta kizárási eljárást teremtett azáltal, hogy az államot a titulás nemzetiség államaként határozta meg, vagyis az etnikai vagy kulturális értelemben vett többséget szisztematikusan privilegizálni kezdte (ezáltal növelve a kisebbségi és a többségi kategóriák közötti megkülönböztetés jelentőségét).³⁶ A makrofolyamatok és a klasszifikációs gyakorlatok közötti kapcsolatot a kelet-európai romákkal foglalkozó szakirodalom is hangsúlyozta. Ladányi és Szelényi azt emelték ki, hogy (Csenyétén) a romák és nem romák közötti etnikai határ élessége és jellege korszakról korszakra változott, mégpedig elsősorban a makrotársadalmi és makropolitikai folyamatok függvényében. Szerintük a szocializmus alatt, amely a romák proletarizálódását próbálta előmozdítani, sok roma számára lehetővé vált a korábbi etnikailag jelölt kaszthelyzetből való kilépés és a munkásosztályba való integráció. Az identifikáció, illetve klasszifikáció szempontjából ez azt jelentette, hogy a romák számára megnyílt a lehetőség arra, hogy „cigányból” munkássá váljanak, amit az etnikai határ elmosódásaként (*boundary blurring*) értelmezhetünk. A szerzők a rendszerváltást követően a romák marginalizációját tartják jellemzőnek, aminek következtében az etnikai határok ismét kiélesednek és egyfajta etnikailag jelölt underclass jön létre (mint a társadalmi kizárás új formája).³⁷ Szalai szintén az etnikai határok élesedését emeli ki, aminek az oka azonban szerinte nem pusztán a romák marginalizációja, hanem az, hogy az egzisztenciáját és társadalmi pozícióját féltő alsó középosztály az etnikai (rasziális) határmegvonás által próbálja a még szegényebektől megkülönböztetni magát.³⁸

Falunk esetében szintén nyilvánvalóak a makrotársadalmi folyamatok és a helyi klasszifikációs rendszer közötti összefüggések. A múlt rendszer modernizációs folyamatai kétségtől csökkentették

³⁶ Lásd még Wimmer, Andreas: *Nationalist Exclusion and Ethnic Conflict. Shadows of Modernity*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

³⁷ Ladányi-Szelényi, 2006.

³⁸ Szalai, Júlia – Zentai, Violetta (ed.): *Faces and Causes of Roma Marginalization in Local Contexts*. Center of Policy Studies. Budapest: CEU, 2014, 9. Az amerikai fehér munkásosztály rasszizmusának némiképp hasonló értelmezését lásd Lamont, Michele: *The Dignity of the Working Man. Morality and the Boundaries of Race, Class, and Immigration*. Cambridge Mass.: Harvard University Press, 2000.

a romák és nem romák közötti távolságot. Ennek térbeli megnyilvánulása, hogy a téesz a falu belterületére telepíti először a helyi magyar cigányokat, ezt követően pedig (a letelepítési program keretében) a „gombosokat”. A falu ráadásul egyike az Integro vizsgálat azon kevés rurális településeinek, amelyeken a romák (pontosabban a roma férfiak) többsége be tudott kapcsolódni az ipari termelésbe. Így annak ellenére, hogy a belső migrációban és a foglalkoztatásban is érvényesült az etnikai szelekció, sok roma úgy érezhette, hogy (munkás, vagy bányász identitását hangsúlyozva) kiléphetett a stigmatizált „cigány” státusból:

„A bányában vegyesen dolgoztak. Ott mindenki mehetett dolgozni. Nem voltak ott lenézve, hogy romák vagy cigányok. Egyszer a férjemnek eltört a lába a bányában. A magyarok, akikkel dolgozott, levették a buszról és ölben hozták haza egészen idáig a házunkig..” (I_13; roma interjúalany)

A rendszerváltást a faluban élő romák több szempontból is traumatikus és éles váltásként élték meg. A munkahelyek elvesztése mellett ennek oka az 1990. január 10-i „Tanyaégetés”. Ez a roma interjúalanyaink számára az 1989. decemberi eseményeknél fontosabb cezúrát jelentett. Az eseményre vonatkozó hivatalos jelentés szerint az események során 38, romák által lakott ház égett le, és egy gyermeket eltűntként tartanak nyilván. A romák akkor ideiglenesen elhagyták a települést, és később, egy megegyezést követően tértek vissza. A tanulmány szempontjából nem a 24 évvel a terepmunkát megelőzően lezajlott eseményeknek van jelentősége, hanem annak, hogy a Tanyaégetés két egymással szembenálló emlékezetközösséget teremtett (ezáltal a végletekig élezve az etnikai határ jelentőségét). Több roma interjúalanyunk esetében megállapítható volt, hogy a „Tanyaégetés” egy olyan traumatikus (sors)esemény volt,³⁹ ami a mai napig maga köré szervezi az élettörténeti elbeszélést. Élettörténetüket a „Tanyaégetés előtti” és „Tanyaégetés utáni” periódusra osztották, az élettörténet elmesélésekor pedig érezhetően a Tanyaégetés körül sűrűsödtek az események. A magyarok esetében ezzel szemben a hallgatás, a felejtés a domináns stratégia, illetve az esemény előzményei, vagyis

³⁹ Tengelyi László: *Élettörténet és sorseseemény*. Budapest: Atlantisz, 1998.

a romák által elkövetett rablások és egyéb erőszakos cselekmények elbeszélésére esik a hangsúly.

Az etnikai határvonalak élesedésében nem csupán a „Tanyaégetésnek” volt szerepe. Lényeges, hogy a dezindusztrializációt követő (kvázi) szociálpolitikai intézkedések is egyfajta etnicizált kasztrendszert eredményeztek. A földosztást a rendszer, több elemző szerint,⁴⁰ egyfajta biztonsági szelepként használta, ami egyben felmentette az alól, hogy hatékony szociális védőhálót építsen ki. Ehelyett a restitúción keresztül mintegy ösztönözte az egykori ipari munkások „újraparasztosodását”. A földosztás ráadásul egy etnicizált munkamegosztást teremtett, ahol a nem romák kis léptékű gazdálkodást folytattak, a romák pedig a napszámosaik/„klienseik” lettek.

Szintén erősíti a társadalmi különbségek etnicizáltságát a segélyezés, vagyis az úgynevezett minimális garantált jövedelem működése. A minimális garantált jövedelem intézményét Románia a kilencvenes évek második felében, az EU csatlakozási tárgyalások alatt vezette be. A kritériumrendszer úgy lett megállapítva, hogy a kis léptékű, önellátó mezőgazdasági tevékenységet folytatók ne kaphassanak segélyt, ez által is alacsonyan tartva az ország jóléti kiadásait. Érdeemes kiemelni, hogy Romániában a szociális segélyezés nem nevezhető bőkezűnek. A garantált minimális jövedelem, ami a segély maximális keretösszegét képezi egy négy tagú család esetében, mintegy 100 euró volt 2014 nyarán. Községünkben 121 család részesül szociális segélyben. A szociális referens elmondása szerint a segélyezett családok 10 százaléka nem roma. Ez azt jelenti, hogy néhány esetet kivéve minden roma család részesül segélyben, beleértve az Új Tanyán és a Kisfaluban élőket, illetve a nem romák közt élők jelentős részét is. A nem romák esetében a segélyben való részesülés extrém kivételnek számít. A 2012-ig tartó ciklushoz viszonyítva jelentős mértékben emelkedett a segélyben részesülők száma, akkor ugyanis (az akkori polgármester elmondása szerint) csupán 78 család részesült segélyben. A korábbi polgármester alatt az Új Tanyán, illetve a Kisfaluban élők maradtak ki a segélyezettettek közül. Most gyakorlatilag minden roma család kap segélyt, ahol a családfő (vagy valaki más) nem részesül nyugdíjban, illetve nincs hivatalos alkalmazásban. A segélyt, illetve az egyéb

⁴⁰ Lásd Horváth – Kiss, 2016.

bemutatásra kerülő juttatásokat nem a polgármesteri hivatal, hanem a központi költségvetés fizeti. Az önkormányzatnak azonban kulcsszerepe van a segélyek megítélésében. A segélyre való dokumentáció (a „doszár”) összeállítását ugyanis egy a szociális helyzetet vizsgáló ankét követi, amit a hivatal vezet. Ennek a módszertana erősen standardizált. Például a család jövedelmének kiszámítása során a különböző haszonnövényen bevetett területek után egy adott összeg levonódik. Ugyanígy egy adott összeg vonódik le a háziállatok különböző fajtái után is. Ezt az összeget egy szoftver számolja ki automatikusan, az ankétot végző szociális referensnek csupán be kell vezetnie a megfelelő rubrikába az állatok számát vagy a földterület nagyságát. Az ankét nagyfokú standardizáltsága ellenére azonban az eredmény meglehetősen különböző lehet, amit élesen bizonyít a segélyezettek 60 százalékos növekedése a 2008-2012 közötti polgármesteri ciklushoz képest. Azokban az esetekben nincs egyáltalán játéktér, ha hivatalos alkalmazásban áll valaki, illetve hivatalos jövedelemben (nyugdíj stb.) részesül. A papíron létező bejegyzett tulajdon (forgalmi engedély traktor, gépjárművek) esetében, vagy a mezőgazdasági támogatások felvétele szintén kizárja a „trükközést”. Abban a tekintetben azonban, hogy az istállóban hány malac van, hogy bérelt földterületen ki hány hektáron termel epret, hogy németországi munkából ki mennyi jövedelemre tesz szert, láthatóan jelentős az alkufelület. Megkockáztatható, hogy az Új Tanya belterületté nyilvánításában, illetve a Kisfalu végén lévő házak helyzetének a rendezésében is a segélyezés az egyik legnagyobb ellenérv. Ha valaki 20 árnál nagyobb belterületet birtokol, az gyakorlatilag kizárja a segélyezést. A segélyezésre vonatkozó törvénykezés, illetve a (politikai patronázssal összefüggő) helyi gyakorlat nagymértékben hozzájárul a társadalmi különbségek etnicizálásához, azzal, hogy a „szocsiált” egy etnikailag jelölt juttatássá teszi.

A kialakuló etnikai kasztrendszer, illetve a hozzá kapcsolódó merev klasszifikációs rendszer ellenében hatott azonban a külföldi vendégmunka lehetősége. Ahogy érintettük, a rendszerváltást követően jelentős térbeli mozgások indultak el, az Új Tanya létrejötté egyértelműen a migráció kontextusában volt lehetséges. Érintettük már, hogy a Tanya és az Új Tanya közötti mentális távolság jóval nagyobb, mint azt a lakhatási körülményekre vonatkozó „kemény” mutatószámok alapján feltételezhetnénk. A

kiköltözés egyértelműen életmód- és aspirációváltást jelent, illetve a társadalmi mobilitás érzésével kapcsolódik össze a kiköltöző romák számára. Ennek egyértelmű jele a romák korábban említett „parasztosodása”. A szegregátumok külső aspektusa között a különbség is jelentős. Az Új Tanyán élők az udvar „magyaros” vagy egyenesen „svábos” berendezésével (gondosan rendezett virágágyás, kerti törpe), illetve a házak homlokzatának a díszítésével jelzik integrációs igyekezetüket.

5.2. Az etnikai kasztrendszer és az alávetett habitus

Ahogy azt érintettük, a romák (elsősorban a Tanyán élők) legfontosabb jövedelemforrása a napszám (a minimális garantált jövedelem mellett). Az informális mezőgazdasági szektor működését azonban nem írhatjuk le pusztán piaci terminusokban. A roma és magyar családok közötti kapcsolat gyakran ölt patrónus-kliens jelleget. Ennek legfontosabb összetevője, hogy a magyarok (elsősorban a téli időszakban) kölcsönt nyújtanak a romák számára, amit azok később munkával törlesztenek. Az informális mezőgazdasági szektorban elfoglalt pozíció fontos meghatározója, hogy az illető roma személy, vagy roma család milyen mértékben tud a magyarokkal bizalmi viszonyt kialakítani. Az is viszonylag gyakori, hogy a patrónus-kliensi viszonyokat „komasággal”, „keresztshűséggel” erősítik meg. A személyességre alapuló bizalmi viszonyok esetében (akár elnyerik a rituális elismerést, akár nem) egyértelmű az alá-fölé rendeltség, illetve a romák munkája fölötti kontroll motívuma.

A bevezetőben említettük, hogy Emirbayer és Mische cselekvőképesség (agency) fogalmának kulcsszerepe volt abban, ahogy a romák alá-fölérendeltséghez való viszonyát értelmezni próbáltuk.⁴¹ A szerzők által vázolt keretben az emberi cselekvésnek mind a társadalmi változás, mind pedig a változatlanság újratermelésében kulcsszerepe van. Egyik kulcskérdésünk, hogy a romák miért és milyen körülmények között fogadják el az alávetettséget, illetve, hogy melyek azok a körülmények és tényezők, amelyek az alá-fölé vetettségre épülő klasszifikációs rendszer bomlásához vezetnek. Emirbayer és Mische szerint az emberi

⁴¹ Emirbayer – Mische, 1998.

cselekvés fontos részét képezik a habituális elemek, vagy – ahogy nevezzük – az „iteráció”. Így a habitualizáció nem csupán lenyomata a strukturális kényszereknek, hanem fontos szerepet játszik a fennálló strukturák újratermelésében. Az adott strukturális kereteket megkérdőjelező cselekvésformák, amelyeket a jövőre vonatkozó aspirációk, vagy a létező szabályok újraalkudozása vezérel, csupán válsághelyzetekben, illetve a strukturális változások periódusaiban válnak meghatározóvá. Esetünkben annak van kiemelt szerepe, hogy a merev alá-fölrendeltségre épülő klasszifikációs rendszer zavartalan működése feltételez az alávetettek részéről egyfajta habituálódott elfogadást. Ezt nevezzük alávetett habitusnak.

Érdemes kiemelni, hogy a faluban az alá-fölrendeltségre alapozó, kasztszerű klasszifikációs és etnikai rétegződési rendszer működése egyáltalán nem problémamentes. Ezt jelzi egyrészt a településen folyamatosan jelen lévő, meglehetősen magas szintű fizikai agresszió. 1990-ben a nem romák égették fel a Tanyát, miután úgy érezték, hogy a változások közepette a romák „elveszítettek minden mértéket”. Valójában minden bizonnyal már a múlt rendszerben felgyűlt a falu belterületére beköltöző és az ipari munkába is bekapcsolódott romákkal szembeni frusztráció. Az 1990-es traumatikus eseményeket követően nem volt etnikumközi erőszak, azonban a Tanyán élő romák két rivális klánja között mindennaposak a sokszor súlyos sebesüléssel járó verekedések. E mellett a Tanyán időszakosan megjelennek a rohamrendőrök (a „mászkatók”).

Ugyanakkor a romák egy jelentős része, elsősorban az idősebbek, valójában elfogadják az alá-fölé rendeltséget, mégpedig elsősorban az informális munkakapcsolatokban, illetve a polgármesteri hivatallal való viszonyukban. Ezeket a kapcsolatokat nagymértékű aszimmetria jellemzi, és a romák fölötti különböző kontrolltechnikák működtetik. Az alábbi, fókuszcsoportos beszélgetésből származó részletben idősebb és fiatalabb roma asszonyok vitatkoznak azon, hogy mi a szerepe a magyarok és romák közötti klienteláris kapcsolatot mintegy ritualizáló keresztszülői rendszernek:

„- Idős roma asszony 1: *Történt a faluban ilyen. Mondjuk nekem is meg volt keresztelve. Mai napig is történik ilyen...*

- Fiatal roma asszony 1: *Az már nagyon régen volt. Én olyat hallottam, hogy bejárt dógozni valakihez, oszt az asszonyt kérte,*

hogyan keresztelje meg a pulyát. Erre azt mondta az asszony, hogy ő olyan fekete pulyát nem visz be a templomba. Nem akarta nevetetni magát, hogy őutána kiabálja majd egy cigány pulya, hogy keresztanya...

- Idős roma asszony 2: Nekem kereszteltek. Sőt tanító néni. Az nem csinált olyat. Pedig már nagy volt a lányom. Úgy volt megkeresztelve, hogy már tizenkét éves volt. Megfogta és bevitte a templomba. Vannak olyanok, hogy elfogadják, hogy rendesek.

- Fiatal roma asszony 1: Nagyon régen vót az...

- Idős roma asszony 2: Van aki, most is keresztel.

- Fiatal roma asszony 2: Énszerintem már nem keresztelnek meg. Régen volt, anyámnak is kereszteltek, de az régen volt...

- Idős roma asszony 2: De ha most elhívnátok, hogy keresztelje meg a gyermeket, nem keresztelné meg?

- Fiatal roma asszony 2: Én nem tudom, nem vagyok járatos...

- Idős roma asszony 2: Dehogynem, megkeresztelné.

- Moderátor: És mi volt annak a feltétele, hogy valaki megkereszteljen egy roma gyereket?

- Idős roma asszony 1: Én valahol el kellett legyek ismerve, hogy valaki énnálam jöjjön, vegye fel a gyereket és vigye el megkeresztelni. A komasághoz csak kell egy kis ismeretség, megbecsülés. Meg úgy merem megszólítani azt a családot, hogy gyere, kereszteld meg, ha tudom, hogy hajlamos eljönni és tudom, hogy jóban vagyok vele.

- Fiatal roma asszony 1: Én nem tudom ti kit ismertek...

- Idős roma asszony 1: Figyelj ide, neked is van kettő. Te hívtál magyart? Nem hívtál. Megkeresztelte a testvéred.

- Fiatal roma asszony 1: Én most hogy állítsak be... Az már nagyon régen volt, hogy kellett hívni magyarokat. Akkor is énszerintem, meg voltak zavarodva... Én hívok valakit a családból és az büszkén jön keresztelni. Nem kell, hogy hívjak magyart keresztelni. Semmi köze sincsen. Én egyáltalán nem hívnék magyart keresztelni. Ez már az ősidőkben volt, hogy azért az alamizsnáért. Mert másért miért? Ma már ez sincsen.”⁴²

⁴² Roma fókuszcsoporthoz tartozó interjú

5.3. A mobil romák stratégiái: egyéni határátlépés

Vizsgálatunk során abból indultunk ki, hogy az alárendeltséget és marginalitást megkérdőjelező romák különféle stratégiákhoz folyamodhatnak, hogy saját helyzetükön javítsanak. Jelentős részben Wimmer⁴³, illetve Lamont⁴⁴ munkáira támaszkodva ezeket a stratégiákat megpróbáltuk tipológiába helyezni, és a 12 terepen fellelhető eseteket öt kategóriába soroltuk. A tipológia első eleme vagy kiindulópontja az alávetett habitus, vagyis az etnikailag jelölt kasztszerű pozíció (kényszerű) elfogadása. Ez az eset, amikor az alávetettséggel, diszkriminációval és kizárással szembesülő romák semmit nem tesznek, hanem (legalábbis egyfajta nyilvános forgatókönyvben⁴⁵) elfogadják a pozíciójukat. Ez, miközben nyilvánvalóan nem reflektált, részben stratégikus jellegű, hisz a klienteláris rendszerek, illetve az aszimmetrikus reciprocitási viszonyok keretén belül a romákkal szemben kifejezett elvárás, hogy „tudják hol a helyük”. A következő négy elem az izoláció (*self-isolation*), az egyéni határátlépés (*individual crossing*), a transzvaluáció (*transvaluation*) és politikai mobilizáció, illetve az etnikai határ elmosása (*boundary blurring*) más, nem etnikai identitások előtérbe helyezésével.⁴⁶

Ezek közül az etnikai határ elmosását és a „munkásidentitás” hangsúlyozását már érintettük. Ez a múlt rendszerben volt domináns az iparban dolgozó romák között, a rendszerváltást követően azonban háttérbe szorult. Szintén idesorolható az a néhány eset, amikor a romák neoprotestáns közösségek tagjaivá válnak, és így vallási identitásukat, illetve a megváltás egyetemességét hangsúlyozzák ki. Más terepekkel ellentétben azonban e faluban az új vallási mozgalmak jelenléte sporadikus, a katolikus egyház

⁴³ Wimmer, 2013..

⁴⁴ Lamont et al., 2016.

⁴⁵ Ezzel azt sugalljuk, hogy amikor alávetett habitusról értekezünk nem gondoljuk azt, hogy a romák ne gyakorolhatnák a hétköznapi ellenállás különböző formáit (lásd Scott, James: *Weapons of the Weak. Everyday forms of Resistance*. Yale University Press, 1985), vagy, hogy valamiféle „hamis tudattal” rendelkeznének.

⁴⁶ Lásd részletesebben Kiss Tamás: *Ethnic categorization between agency and structural constraints: Roma and non-Roma in Transylvanian settlements*. Manuscript, 2017.

integráló képessége pedig minimális. Nem jellemző a nagyfokú „csoportizmust” igénylő mobilizáció, illetve izoláció sem, ami összeköthető azzal is, hogy nincsenek a közösség erőforrásaira ráépülő különböző típusú roma vállalkozók. A mobil romák, akik a teljes roma népesség egy jelentős részét képezik, meglehetősen egyértelműen az egyéni határátlépés (vagy ha úgy tetszik a magyarokhoz való asszimilálódás) stratégiáját követik. Ez a stratégia egyrészt nem igényli a csoportszolidaritás újratermelését, sőt, ahogy azt érteni fogjuk, kimondottan az etnikai mobilizáció ellenében hat. Másrészt nem kérdőjelezi meg a roma-nem roma etnikai határmegvonás jogosságát, vagy az alá-fölérendeltségre épülő viszonyrendszert. Az egyéni határátlépés pusztán egy pozicionális mozgás, amelynek során valaki a többséggel próbál azonosulni, és szerencsés esetben a többséghez tartozók is reklaszifikálják.

Ebben a tekintetben informatív lehet a mennyiségi adatfelvétel esetében az autoidentifikációra vonatkozó kérdéssor, amiben a kérdezettek elsődleges és másodlagos identitására is rákérdeztünk. A magyarként való identifikáció (*self labelling*) ugyanis az egyéni határátlépési igyekezet egyik indikátora lehet.⁴⁷

⁴⁷ Nyilván nem minden esetben és nem kontextustól függetlenül. Az is elképzelhető, hogy a magyarként való identifikációt a nem roma elitek hegemonisztikus diskurzusának való megfelelés motiválja. Így például egyes székelyföldi falvakban a romák elfogadják, hogy a nem roma elitek a települést etnikai értelemben homogénnek kívánják reprezentálni, miközben informálisabb helyzetekben az etnikai megkülönböztetést gyakorolják.

8. táblázat. Elsődleges és másodlagos identifikáció a nem romák és a különböző roma csoportok esetében

Elsődleges identifikáció	Másodlagos identifikáció	Heteroidentifikáció és lakóhely szerint kialakított csoportok					
		Nem romák (N=363)	Tanya (N=262)	Új Tanya (N=91)	Kisfalva (N=66)	Romák máshol (Felszeg, Vásártér) (N=54)	Romák Összesen (N=473)
Roma/ Cigány	Nincs másodlagos identitás	2,8	67,9	25,3	6,1	13,0	44,8
	Román			4,4		0,0	0,8
	Magyar		5,7	38,5	31,8	50,0	20,7
	Roma elsődleges összesen	2,8	73,7	68,1	37,9	63,0	66,3
Román	Nincs másodlagos identitás	2,2		2,2		1,9	0,6
	Roma					1,9	0,2
	Magyar	0,6			1,5		0,2
	Román elsődleges összesen	2,8		2,2	1,5	3,7	1,0
Magyar	Nincs másodlagos identitás	85,5	9,5	25,3	39,4	25,9	18,6
	Roma	1,7	16,4	4,4	18,2	7,4	13,3
	Román	0,6			1,5		0,2
	Sváb	3,0					
	Ruszin/ukrán	0,8					
	Magyar elsődleges összesen	91,6	26,0	29,7	59,1	33,3	32,1
Sváb/ Német	Nincs másodlagos identitás	0,8	0,4			1,2	0,2
	Német-roma				1,5	1,5	0,2
	Magyar	1,9				1,9	
	Sváb elsődleges összesen	2,8	0,4		1,5	4,7	0,4

Összességében a romák esetében 66,3 százalékban a roma/cigány volt az elsődleges identifikáció és 44,8 százalékban a roma volt az egyetlen identifikáció. A kétharmados (elsődleges) roma önbevallás, ami összességében 319 személyt jelent, teljes mértékben kompatibilis a népszámlálási eredményekkel. Az egyes szegregátumok között ugyanakkor jelentős különbségeket mutatott ki az identifikációban a mennyiségi adatfelvétel. A Tanyán 73 százalékot tesznek ki azok, akiknek az elsődleges identifikációja roma. Ez egyrészt a legmagasabb a különböző területileg behatárolt roma csoportok között, másrészt, ami ennél lényegesebb, hogy a Tanyán élők 68 százalékának a roma az egyetlen identifikációja. Ez azt a helyzetet tükrözi, hogy esetükben nincs (vagy nagyon szűk) az identifikációs játéktér. Őket mindenki teljesen egyértelműen cigánynak tekinti. Ugyanakkor a Tanyán élők közel 10 százalékának a magyar az egyetlen identifikációja és további 16,4 százaléknak a magyar az elsődleges identifikációja. A magyar (elsődleges vagy másodlagos) identifikációval rendelkező romák aránya összesen 31,7 százalék. A magyar identifikáció nyilvánvalóan sok mindenre utalhat (a magyar nyelvvel való azonosulástól az oktatási rendszer hatásán át a „magyar pénzért”⁴⁸ érzett háláig), de véleményünk szerint egyben a mobilitási aspirációk egyik mutatója is.

Az Új Tanyán élők esetében már csupán 25,3 százalék a kizárólag roma identifikációval rendelkezők aránya (gyakorlatilag a Tanyáról nemrég kiköltözött egyik domináns klán tagjai). Ugyanennyi azok aránya, akik kizárólag magyarként identifikálják magukat. Két személy (ezek is magyar-cigányok) románként identifikálta magát. A roma-magyar, illetve a magyar-roma kettős identifikáció az Új Tanyán élők 43 százalékát jellemzi. A Kisfaluban élő romák (a Tanták) között a kizárólagos roma identifikáció csupán az ott élők 6,5 százalékát jellemzi (4 személy). Ennél jelentősen nagyobb, 39 százalék azok aránya, akik kizárólag a magyar kategóriát nevezték meg. Az elsődleges roma identifikáció 37,9 százalékra (25 emberre), az elsődleges magyar 59,1 (39 emberre) volt jellemző. Összesen 50 százalékuk azonosult a roma és a magyar címkével is. A faluban, a dominánsan nem romák által lakott településrészekben élők között a kizárólagos roma identifikáció 13 százalékot tett ki, a kizárólag magyar pedig ennek a dupláját, 26

⁴⁸ Az évi 20 000 forintos oktatási-nevelési támogatás helyi elnevezése.

százalékot. 50 százalék a roma-magyar és 7 százalék a magyar-roma identifikáció aránya.⁴⁹

A telepről kiköltözött romák többsége (függetlenül attól, hogy a mennyiségi adatfelvétel során elhatárolódott avagy nem a roma kategóriától) igyekszik a Tanyabeliektől távolodni. A kiköltözés legtöbbször számára egyben életmódváltást és aspirációbeli váltást jelent. Az Új Tanya esetében az életminőség javulása mellett a környezet aspektusában/kinézetében bekövetkezett változás még jelentősebb. Az udvar, illetve a ház látható részeinek az elrendezése, díszítése („magyaros” vagy még inkább „svábos” jellegén keresztül) kifejezetten a többséggel való azonosulást, illetve ezzel párhuzamosan a társadalmi mobilitás külső megjelenését szolgálja. Az aspirációkat és stratégiákat érintő váltás legtipikusabb és leginkább látványos eleme a „parasztosodás”. Az Új Tanyára kiköltözött cigány családok többségét, illetve a Kisfalu falurészben lakókat ugyanúgy jellemzi az epertermesztés, mint a nem romákat. Az epertermesztéssel foglalkozó interjúalanyainkat az jellemezte, hogy a vendégmunkából, illetve egyéb forrásokból származó pénzeket igyekeztek befektetni a megművelt földterület növelésébe. A technológiai innovációba való befektetés (illetve az ilyen irányú aspirációk) ugyanakkor kevésbé jellemezte őket. A „parasztosodás”, ami számukra egy hosszabb (legalább éves) periódusra előre kalkuláló életvitelként jelenik meg, éles ellentétben áll számukra a tanyabeliek „cigány” életmódjával. Ez utóbbit szemükben az egyik napról a másikra való élés, a keresetek felélése jellemzi (hasonlóan a többség megítéléséhez):

„Kapják a kis szocsiált [segélyt] és viszik a Braszeriába [söröző; a cigányok által frekventált kocsmá]. Oda viszik a kicsi pénzüket, aztán meg mennek lopni.” (I_04; roma interjúalany)

⁴⁹ További érdekesség, hogy találtunk 10 olyan személyt, aki nem volt rajta a szakértők által készített listán, de önmagát romaként identifikálta. A terepmunka során sikerült egy ilyen családdal interjút is készíteni. Ők valóban az „átlagos” bizonytalanként heteroidentifikált roma családoknál is jobban integrálódtak. Sem a negyvenes évei második felében járó asszony, sem az ötvenes évei közepén lévő férj nem származik a Tanyáról. Már a szüleik sem éltek a Tanyán, az asszony ráadásul egy olyan szomszédos kistelepülésen született, ahol a köztudomás szerint „nincsenek romák”.

„Nem gondolkoznak azok, hogy kell egy takaró, vagy kell egy kenyér. Én nem is tudom elképzelni magamról, hogy tudnék így élni.” (I_03; roma interjúalany)

5.4. Többségi kategorizáció

Miközben a romák és a nem romák közötti különbségtétel a helyi társadalmi mezőben minden másnál fontosabb státuszjelző, az nem mondható el, hogy a roma nem-roma határ teljességgel átjárhatatlan lenne. A többségi identifikáció mobil romákra vonatkozó bizonytalanságával már a terepmunka kezdetén szembesülhettünk. Miközben a háztartások egy részét (77 sikeresen lekérdezett háztartást) ugyanis segítőnk egyértelműen romaként azonosította be, addig egy másik részük (24 háztartás) esetében úgymond bizonytalan volt. Elmondása szerint ezek a családok „nem tartják magukat romának”, és a faluban ugyan tisztában vannak azzal, hogy „roma származásúak”, de mivel „rendes emberek, nem nagyon szoktuk emlékeztetni őket erre”.

9. táblázat. A mennyiségi adatfelvétel során „romaként” lekérdezett háztartások szakértői besorolása

Falurész	Roma háztartás	Bizonytalan
Tanya	52	
Új Tanya	10	9
Kisfalu	4	12
Egyéb (Felszeg, Várastér környéke)	11	3
Összesen	77	24

A heteroidentifikáció bizonytalansága, illetve az identifikációs játéktér nyilvánvalóan szorosan összefügg a térbeli (szegregációs/deszegregációs) folyamatokkal is. A Tanyán élőket ugyanis segítőnk egyértelműen cigánynak sorolta be. A Tanyán való lakhely egyértelmű etnikai kategorizációt von maga után. Ezt nagyon jól mutatja MT esete is. MT egy „erős családból származó” magyar fiú, aki azonban cigány lányt vett el feleségül. Miután a szülei ezért gyakorlatilag kitagadták, a Tanyára költözött. Nemhogy MT öt gyermekét (akik sok helyi romához hasonlóan szőkék és kék szeműek), de magát MT-t is egyértelműen romának tekinti a falu:

„Nagyon erős család. Rendes házban laknak a szülei. A fiatalember meg leköltözött a cigánytelepre. A pulyák járnak néha a mamánál. Nekem a kislány mondta, hogy akkor járnak, amikor nincs otthon a tata. Mert olyankor mama ad nekik tejet. Egyébként is próbál adni ezt-azt. Inkább az apuka volt, aki ellenezte ezt a dolgot [hogy MT cigány lányt vegyen feleségül]. Ű nagyon ki volt akadva. De azt mondja nekem a kislány, hogy azért a mama sem szereti, ha mind megyünk nála. El tudják maguk is képzelni... Megjelenik a háznál 4 vagy 5 cigány pulya. Ezért nem nagyon szerették a nem cigány mamánál, ha odamennek.” (I_01; nem roma interjúalany).

„Persze. Azok már cigányok. Szőke gyermekek. Olyan szőke hajuk van, hogy csak na. De a fiút is úgy veszik, hogy cigány. Mert lenn lakik a Tanyában.” (I_01; nem roma interjúalany).

A bizonytalan heteroidentifikáció egyértelmű a Kisfaluban lévőket esetében. Ők a rendszerváltást és a Tanyaégetést követően költöztek ki a Tanyáról és többségük egy nagycsaládhoz/nemzetséghez tartozik. A Tanyán élőkkel való családi kapcsolataik viszonylag gyérek. Az Új Tanyán élők mintegy felét utalta a szakértő a bizonytalan kategóriába és láthatóan ezek a családok sem véletlenszerűen lettek kiválasztva.

A többségi kategorizációra természetesen az interjúk során is rákérdeztünk. Ennek alapján leginkább a vélemények többszólamúságát kell kiemelni. Számtalan ponton érintettük, hogy a teljesen a hétköznapi interakciókban is gyakran megjelenő vélemény, hogy a Tanyán kívülieket nem lehet ugyanabban az értelemben cigánynak tekinteni, mint a tanyabelieket:

„Cigányok. De nem lehet őket ugyanabba a serpenyőbe rakni. Cigány és cigány között óriási különbség van. Gyerekként én a Felszezen nőttem fel, a Viilor utca, ahogy a Braszeriától mész kifele. Mi együtt rúgtuk a labdát a cigánygyerekekkel. Felszezen ott voltak. De az a cigánycsalád, az a cigánypulya, amelyik a faluban nőtt fel... Nem tudom, talán emberibb. Jobban elfogadott a közösség által. És szorgalmasabb, tisztább, rendszeretőbb satöbbi. Sosem volt ezekkel probléma. Sosem. Higgyétek el. A rendszerváltás előtt, a nyolcvanas években, vagy a kilencvenes

évekbe, sosem. Ellenben, amelyik a Tanyában volt, az ő közösségiben, az állandóan problémát jelentett.” (I_18; volt polgármester)

Érintettük, hogy az életmódváltás és a kiköltözés nyomán a korábban a Tanyán lakó cigányok megítélése is megváltozhat. Szükséges azonban azt is hangsúlyozni, hogy emellett az ellenkező vélemény is elterjedt, miszerint „a cigány az mégiscsak cigány”. E tekintetben még arról sem beszélhetünk, hogy a többségi közösségen belül lenne valamiféle megosztottság. Egyszerűen arról van szó, hogy különböző kontextusokban különböző perspektívák jelennek meg, akár egy személy esetében is:

„Mert miből áll a kiköltözés? Az csak annyiból áll, hogy sikerül elmenni Németországba. Akkor megvettem egy kis telket. Utána elmegyek még egyszer, ráhúzok egy kis házat. Akkor már kiköltöztünk. De éppen úgy nincsen munkahelye, éppen úgy megyen lopni, éppen úgy kiszedi a krumplit a kertből.” (I_01, nem roma interjúalany)

A különböző roma csoportok identifikációs stratégiáiban meglévő feszültségek, illetve ezek ütközése a többségi kategorizációs gyakorlatokkal, pontosan ebből az ambivalenciából táplálkozik, ahol egyes romák számára helyenként megcsillan a falusfélként való elismerés lehetősége, máskor azonban ugyanez illúziónak bizonyul.

5.5. Klasszifikációs küzdelem: szegregált versus integrált oktatás

A klasszifikációs küzdelemnek értelemszerűen több színtere van, egyik legfontosabb gyújtópontja azonban kétségtávol az oktatás. A szegregált versus integrált oktatás vonatkozásában elég jól megmutatkoznak a faluban meglévő törésvonalak, illetve a különböző elképzelések arról, hogy hol kellene húzódnának a faluban a releváns társadalmi határvonalak és ezeknek mennyire kellene egybeesnie a romák és a nem romák közötti etnikai határral.

Többségi szempontból az oktatásban mutatkozik meg a faluban egyre akutabbá váló „cigányprobléma”. Az ütközések legfontosabb háttere a romák viszonylag lassú, de folyamatos aránynövekedése az

újabb és újabb születési kohorszokon belül. A faluban a mostani közép-, illetve idősödő generáció is jelentős számú romával járt egy osztályba, azonban a pedagógusok, illetve a nem roma szülők meglehetősen egybehangzó véleménye szerint a 40 százalékos arány már többé-kevésbé kezelhetetlen helyzetet teremt. Ilyen körülmények között a nem roma szülők részéről igen erős nyomás alakult ki a szegregált oktatás irányába. A Polgármesteri Hivatal, illetve az iskola különböző technikákkal igyekszik kezelni a helyzetet. Ugyanakkor a település, illetve az iskola vezetése egyértelműen fél az oktatási „white flight” jelenség beindulásától. Érdemes hozzátennünk, hogy – ha Szatmár megye egyéb falusi térségeiben körülnézünk – teljes joggal. A nem roma gyermekek egy részének elszivárgása ugyanis egyrészt tovább növelné a romák arányát, másrészt pedig nagyon hamar közösségi gyakorlattá alakulhatna.

Ilyen nyomás hatására került sor 2010-ben a roma és nem roma tanulóknak az addiginál drasztikusabb szétválasztására. Ezt a roma képviselő erőteljes fellépése, valamint a Tanfelügyelőség és a Prefektúra közbeavatkozása kísérte. Az eset a különböző roma csoportok egymáshoz, illetve a nem romákhoz való viszonya (vagyis a klasszifikációs küzdelem) szempontjából is érdekes. A teljes szegregáció ugyanis intézményesített (volna) egy olyan többségi perspektívát, amely a romákat homogén csoportként kezeli, és a releváns határvonalat a romák és nem romák között vonja meg. Ez a végeredmény leginkább a Tanyáról kiköltözött, társadalmilag mobil romák perspektívájából volt elfogadhatatlan. A diszkrimináció-ellenes eljárást elindító roma képviselő narratívájában gyakorlatilag ez a nézőpont jelenik meg meglehetősen reflektálatlan formában, miközben a „standard” szegregációs/diszkriminációs narratívának nem sok nyomát találjuk:

„ [– Hallottuk, hogy volt egy eset, amikor a roma és magyar gyerekeket szétválasztották]

– *Ezt maguk honnan tudják? Én akkor voltam roma képviselő. Akkor volt, hogy kiszedték a roma gyermekeket és betették külön osztályba. Én nem volt honnan tudjam ezt. A lányom már nem járt iskolába. De jöttek a gyerekek a szomszéd utcából [Új Tanya]. Az ott lévő kislánytól megtudtam. Egyszer sírva jött haza a kislány, hogy nem megy többet iskolába, mert már nem jár az*

osztálytársával. Magyar kislány volt az osztálytársa. Mert már külön iskola van. Ő meg csak a cigány pulyákkal vagyunk, akik verekedősek. Magyarban, cigányban, mindenben van koszos is, büdös is. De van másféle is. Ezek meg az olyan úri kis cigányleányokat odatették a büdös tanyasi mellé. Azt mondta szegény kislány. Az koszos, büdös. Ellopta az uzsonnámat. Ilyen viták voltak a gyerekek között. Én bementem az igazgatóval beszélni. Mondtam, hogy ez így nem mehet tovább. Beteszted ezeket a tanyaiak közé? Normális vagy te? Azt mondja erre, hogy nincs nekem ehhez semmi közöm. Na mondom, jó. Lássuk. Akkor bemegyek Szatmárra és lássuk, hogy van-e nekem ehhez közöm. Megkérdeztem HI-t. Elmentem a prefektúrára is. És kijött végül az igazgatónő a tanfelügyelőségtől. Kijöttek kocsival. De én kértem előtte kétszer is, hogy tegye vissza, mert nem akarom kihozatni Szatmárról...” (I_05; roma interjúalany, volt roma képviselő)

A jelenlegi helyzet, amit a mobilabb romák támogatnak és a nem romák egyelőre többé-kevésbé elfogadnak, valójában a tanyasi romák és a többiek között meghúzott határvonalat intézményesíti. Ezt azonban nem tekinthetjük biztonsággal az oktatáson belül zajló kategorizációs küzdelem végének. A nem roma többség jövőbeli stratégiái (például a „white flight” beindulása) teljesen ártrendezhetik a jelenlegi helyzetet.

6. Összefoglalás

Tanulmányunk a helyi etnikai klasszifikációs rendszer leírására irányult és abból indult ki, hogy azt a strukturális keretfeltételek és az egyéni cselekvőképesség egyaránt meghatározzák. A makrostrukturális folyamatok (illetve kiemelten az etnikailag szelektív közpolitikák) messzemenően hozzájárultak ahhoz, hogy a helyi társadalmi törésvonalak „etnicizálódjanak”. A múlt rendszerben a belső migrációt és a foglalkoztatást meghatározó politikák egyaránt diszkriminatívak voltak a romákra nézve, akik Szatmárnémetibe sem beköltözőként, sem ingázóként nem kerülhettek be. Ezzel együtt a múlt rendszer az etnikai határok elmosódásához vezetett, azzal, hogy a romák számára lehetővé tette az ilobai bányában való munkavállalást. Ezt némiképp tükrözték a

térbeli folyamatok is, hisz a téesz a romákat a falut átszelő folyó árterületéről a falu belterületére költöztette. A rendszerváltással a romák és nem romák közötti határok élesebbé váltak, egyrészt a romák számára máig traumatikus „Tanyaégetés”, másrészt a munkaerőpiaci folyamatok nyomán. A faluban felértékelődött a mezőgazdasági tevékenység, sok nem roma család kezdett intenzív mezőgazdasági tevékenységbe (elsősorban epertermesztésbe). A romák azonban (miután nem kaptak földet) az etnikai munkamegosztás másik pólusán találták magukat: a nem romák napszamosai lettek. Ez egy etnikailag tagolt kasztszerű munkamegosztás alapjait vetette meg.

Ezzel párhuzamosan azonban sok roma számára megnyílt a külföldi munkavállalás lehetősége. Ez megteremtette a szegregátumból való kiköltözés lehetőségét, ami egyértelműen a mobilitással és a megváltozott aspirációkkal kapcsolódott össze. A mobil romák többsége egyfajta asszimilációs pályát igyekszik befutni, amit az is támogat, hogy a falu (a vizsgálatba bevont más településeknél) megengedőbb az egyéni etnikai határátlépéssel szemben. Így elképzelhető, hogy a releváns társadalmi törésvonalak nem a romák és nem romák, hanem a szegény (Tanyán élő) romák és a többiek között húzódnak majd.

Felhasznált irodalom

Abdelal, Rawi – Herrera, Yoshiko – Johnston, Alastair – McDermott, Rose (ed.): *Measuring Identity. A Guide for Social Scientists*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

Achim, Viorel: *The Roma in the Romanian History*. Budapest: CEU Press, 2004.

Barany, Zoltan: *The East European Gypsies. Regime Change, Marginality and Ethnopolitics*. Cambridge University Press, Cambridge, 2002.

Bourdieu, Pierre: *Language and Symbolic Power*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1991, 229–252.

- Brozovicova, K. – Fabo, B. – Kahanec, M. – Messing, V.: *Overview of the Labor Market Situation of Low-Educated and Roma Population and Regulations Affecting their Employment*. Budapest: NEUJOBS; 2013.
- Brubaker, Rogers: Migrations of Ethnic Unmixing in the New Europe. *International Migration Review*, vol. 32, no. 4, 1998, 1047–1065.
- Brubaker, Rogers: *Ethnicity without Groups*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2004.
- Emirbayer, Mustafa – Mische, Ann: What is Agency? *American Journal of Sociology*, Vol. 103, No. 4, 1998, 962–1023.
- Horowitz, Donald: *Ethnic Groups in Conflict*. Berkley Ca.: UCLA Press, 1985, 31–37.
- Horváth István – Kiss Tamás: Depopulating semi-periphery? Longer term dynamics of migration and socioeconomic development in Romania. *Demográfia*, Vol. 58, No. 5, 19–132.
- Jenkins, Richard: *Rethinking Ethnicity. Arguments and Explanations*. London: Sage, 2008.
- Kiss Tamás: *Ethnic categorization between agency and structural constraints: Roma and non-Roma in Transylvanian settlements*. Manuscript, 2017.
- Kiss, Tamás – Székely, István Gergő: Shifting linkages in ethnic mobilization: the case of RMDSZ and the Hungarians in Transylvania. *Nationalities Papers* Vol. 44, No. 4 (2016), 591–610.
- Ladányi, János – Szelényi, Iván: *Patterns of Exclusion: Constructing Gypsy Ethnicity and the Making of an Underclass in Transitional Societies of Europe*. Colorado: Columbia University Press, 2006.
- Lamont, Michèle – Moraes, Silva – Graziella, Welburn, Jessica – Guetzkow, Joshua – Mizrahi, Nissim – Herzog, Hanna – Reis, Elisa: *Getting Respect. Responding to Stigma and Discrimination in the United States, Brazil, and Israel*. Princeton: Princeton University Press, 2016.

László Márton – Novák Csaba Zoltán: *A szabadság terhe, Marosvásárhely, 1990. március 16–21.* Csíkszereda: Pro-Print, 2013.

Messing Vera: *Active Labor Market Policies with an Impact Potential on Roma Employment in Five Countries of the EU.* Budapest: NEUJOBS; 2013.

Lamont, Michele: *The Dignity of the Working Man. Morality and the Boundaries of Race, Class, and Immigration.* Cambridge Mass.: Harvard University Press, 2000.

Ringold, Dena: *Roma and the Transition in Central and Eastern Europe: Trends and Challenges.* Washington DC: World Bank, 2000.

Scott, James: Scott, James: *Weapons of the Weak. Everyday forms of Resistance.* Yale University Press, 1985.

Szalai, Júlia – Zentai, Violetta (ed.): *Faces and Causes of Roma Marginalization in Local Contexts.* Budapest: Center of Policy Studies, CEU, 2014.

Tengelyi László: *Élettörténet és sorseseemény.* Budapest: Atlantisz, 1998.

Weber, Max: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. Társadalmi szervezetek: közösségek, társulások, vallások, 2/1.* Budapest: Jogi és Közgazdasági Kiadó, 1987.

Wimmer, Andreas: *Nationalist Exclusion and Ethnic Conflict. Shadows of Modernity.* Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Wimmer, Andreas: *Ethnic Boundary Making. Institutions, Power, Networks.* Oxford University Press, Oxford, 2013, 59–61.

From Tanya to New Tanya. Ethnic restructuring and the struggle
of ethnic classification in a village of a region called Partium

by DÉNES KISS – TAMÁS KISS

Our study presents the changing system of ethnic classification in a Transylvanian village, which is mixed considering the ethnic origin of its inhabitants; however, it is homogeneously Hungarian considering language use. We focus on the distinction and ethnic boundary making between Roma and non-Roma. One of our arguments is that the cleavages of the local society have ethnicized due to several macro-structural and macro-societal processes, which led to an increased significance of the distinction between Roma and non-Roma. Nevertheless, our focus is not exclusively on structural constraints but also on the role of human agency. We present the strategies and identity options of socially mobile Roma who try to distance themselves from the Roma category in order to escape the social stigma associated with it.